

Vilniaus Universitetas

Filosofijos fakultetas

Psichologijos institutas

Elena Dambrauskaitė

Psichologijos studijų programa

Magistro darbas

Ankstyvosios savireguliacijos ir motinos-vaiko sąveikos reikšmė elgesio ir emocinių sunkumų trajektorijoms vaikystėje

Darbo vadovė: asist. dr. Rima Breidokienė

Vilnius 2023

TURINYS

SANTRAUKA.....	3
SUMMARY	4
SVARBIAUSIOS SAŲOKOS	5
PRATARMĖ	6
1. ĮVADAS	7
1.1. Vaikų emociniai ir elgesio sunkumai	7
1.2. Emocinių ir elgesio sunkumų ir jų kaitos nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės veiksniai	9
1.2.1. Ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai ir jų sąsajos su emocijų ir elgesio sunkumais	9
1.2.2. Ankstyvųjų santykių svarba vaiko emociniams ir elgesio sunkumams	11
2. METODIKA	15
2.1. Tyrimo dalyviai.....	15
2.2. Tyrimo eiga.....	16
2.3. Kintamieji ir jų matavimo būdai	18
2.4. Duomenų analizė.....	23
3. REZULTATAI.....	24
3.1. Koreliaciniai ryšiai tarp pagrindinių tyrimo kintamųjų.....	26
3.2. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos.....	27
3.3. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų palyginimas pagal ankstyvosios savireguliacijos gebėjimus ir motinos-vaiko sąveiką	30
3.4. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų prognozavimas	32
3.5. Kitų vaiko ir šeimos kintamųjų įtaka emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms	32
4. REZULTATŲ APTARIMAS	34
4.1. Sąsajos tarp ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų, motinos-vaiko sąveikos ir emocinių bei elgesio sunkumų.....	34
4.2. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos bei jų charakteristikos	35
4.3. Tyrimo ribotumai ir gairės tolesniems tyrimams	38
IŠVADOS.....	41
LITERATŪRA	42
PRIEDAI.....	49
1 priedas. Tyrimo kintamųjų aprašomosios statistikos ir normalumo vertinimo rezultatai.....	49
2 priedas. Koreliacijos tarp atskirų tyrimo kintamųjų komponentų.....	50

SANTRAUKA

Elena Dambrauskaitė. Ankstyvosios savireguliacijos ir motinos-vaiko sąveikos reikšmė elgesio ir emocinių sunkumų trajektorijoms vaikystėje: edukacinės ir vaikų psichologijos magistro darbas. Vilnius: Vilniaus Universitetas. 2023. 53p.

Šiame darbe buvo siekiama įvertinti emocijų ir elgesio sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės ir palyginti jas atsižvelgiant į vaikų ankstyvuosius savireguliacijos gebėjimus bei motinos-vaiko sąveiką. Tyrime buvo naudojami ir analizuojami duomenys iš trijų tęstinio ankstyvosios vaikų savireguliacijos veiksnių tyrimo etapų bei papildomai parengto ir įgyvendinto ketvirtojo tyrimo etapo. Šiame darbe analizuoti 66 vaikų (34 berniukų ir 32 mergaičių) nuo 4 iki 13 metų amžiaus ir jų motinų duomenys. Rezultatai parodė, jog didesni emociniai ir elgesio sunkumai siejasi su pozityvesne motinos-vaiko sąveika, tačiau nesisieja su ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais. Taikyta klasterinė analizė leido išskirti mažėjančių ir didėjančių emocinių sunkumų bei mažų ir didelių elgesio sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės. Aukštą elgesio sunkumų lygį turintys vaikai pasižymėjo pozityvesne ankstyvąja motinos-vaiko sąveika nei žemą elgesio sunkumų lygį turintys vaikai.

Raktiniai žodžiai: savireguliacija, motinos-vaiko sąveika, emociniai ir elgesio sunkumai, emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos, vaikystė.

SUMMARY

Elena Dambrauskaitė. The role of early self-regulation and mother-child interactions for trajectories of behavioral and emotional problems in childhood: master's thesis in educational and child psychology. Vilnius: Vilnius University. 2023. 53pp.

This paper aims to assess the trajectories of emotional and behavioral difficulties from early to late childhood and compare them in relation to children's early self-regulatory abilities and mother-child interactions. The research used and analyzed data from three stages of continuous research on the factors of early self-regulation in children as well as from the additionally prepared and implemented fourth research stage. In this work, the data of 66 children (34 boys and 32 girls) aged 4 to 13 and their mothers were analyzed in this work. Results showed that greater emotional and behavioral difficulties were associated with more positive mother-child interactions, but not with early self-regulation skills. With the help of cluster analysis, trajectories of decreasing and increasing emotional difficulties as well as low and high behavioral difficulties from early to late childhood were distinguished. Children with high levels of behavioral difficulties had more positive early mother-child interactions than children with low levels of behavioral difficulties.

Key words: self-regulation, mother-child interaction, emotional and behavioral problems, trajectories of behavioral and emotional difficulties, childhood.

SVARBIAUSIOS SĄVOKOS

Emociniai ir elgesio sunkumai – sutrikimo lygio nesiekiantys, tačiau asmens socializacijai ir saviraiškai trukdantys emocinių ar elgesio sutrikimų požymiai, pasireiškiantys atitinkamai staigiais emocijų pokyčiais, menku savęs vertinimu, nerimu, susirūpinimu ir baimėmis arba netinkamu, nepriimtiniu, agresyviu ir įžūliu elgesiu. Šie sunkumai atsiranda tik tam tikrose situacijose, yra laikini ir gali būti veiksmingai sprendžiami laiku suteikiant kokybišką pagalbą (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019).

Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos – tęstiniuose tyrimuose naudojamas būdas įvertinti emocinių ir elgesio sunkumų kitimo tendencijas, paremtas į asmenį orientuota paradigma (Nguena Nguetack, 2020).

Savireguliacijos gebėjimai – visuma į tikslą nukreiptų asmenybinių procesų, kurie reikalingi norint išlaikyti savo jausmų, minčių bei impulsų kontrolę (Baumeister, Gailliot, DeWall, & Oaten, 2006).

Motinos-vaiko sąveika – ankstyvųjų santykių tarp motinos ir vaiko kokybė, apibūdinama įvairiais su motina, vaiku bei jų abipusiu reagavimu ir bendradarbiavimu susijusiais aspektais (Jasulionė, 2019).

Vaikystė – vaiko raidos laikotarpis nuo kūdikystės pabaigos (maždaug 2 metai) iki paauglystės pradžios (apie 12 metus), apimantis ankstyvąją, vidurinę ir vėlyvąją paauglystę (APA Dictionary of Psychology).

PRATARMĖ

Šnekamojoje kalboje dažnai galima išgirsti, kad sprendimai priimami remiantis arba širdimi, arba protu. Jausmai ir racionalus mąstymas neretai supriešinami, tarsi tai būtų du vienas kitam prieštaraujantys, skirtingomis kryptimis vedantys žmogaus pradai. Nors tokia jausmų ir proto priešprieša nėra visiškai teisinga, joje yra nemaža tiesos. Nagrinėdami žmogaus psichikos veikimą dalis tyrėjų emocijas ir kognityvines funkcijas įvardija kaip dvi atskiras, nors ir glaudžiai sąveikaujančias, sistemas. Sėkmingai žmogaus raidai ir gerai psichinei sveikatai svarbu, jog sąveika tarp šių dviejų sistemų vyktų sklandžiai ir padėtų įveikti kasdienybėje kylančius iššūkius. Vis tik, kiekvienas iš mūsų kartas nuo karto susiduriame su tokiomis situacijomis, kuriose kylančios emocijos tampa sunkiai nuraminamos ar suvaldomos. Vedini stiprių emocijų žmonės susiduria su iššūkiu priimti racionalų, situacijai adekvatų sprendimą. Išorinis vidinio konflikto rezultatas – elgesys, kuris gali išduoti apie viduje vykstančias kovas. Dažni nesutarimai tarp „širdies“ ir „proto“ gali vesti prie emocinių arba elgesio sunkumų, pamažu apsunkinančių kasdienį žmogaus funkcionavimą. O nekreipiant dėmesio ir tinkamai nereaguojant į žmogaus patiriamus sunkumus, jie gali išsivystyti į rimtus sutrikimus. Emociniai ir elgesio sutrikimai išskiriami kaip atskiros psichikos sutrikimų kategorijos tiek Europoje naudojamoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (TLK, *ang.* ICD), tiek JAV taikomoje diagnostinėje psichinių sutrikimų klasifikacijoje (*ang.* DSM). Vis tik, kaip ir dauguma sutrikimų, emociniai ir elgesio sunkumai neatsiranda staiga. Jau ankstyvojoje vaikystėje galima pastebėti pirmuosius ženklus, indikuojančius apie galimus sunkumus. Ankstyvųjų emocinių ir elgesio sunkumų veiksmų pažinimas ir tinkama reakcija į juos gali padėti sumažinti vėlesnių emocinių ir elgesio sunkumų ar net sutrikimų tikimybę. Barkauskienė ir Zacharevičienė (2019) apžvelgia įvairiose šalyse atliktus epidemiologinius tyrimus, nurodydamos, jog emociniai sutrikimai diagnozuojami 3-8% mokyklinio amžiaus vaikų (panašius skaičius nurodo ir Costello, Erkanli ir Angold (2006) kalbėdami apie klinikinės depresijos diagnozavimo dažnumą vaikams iki 18m.), o 30-50% kreipimusi į vaikų psichinės sveikatos specialistus būna dėl vaiko elgesio problemų. Taigi, yra labai svarbu suprasti, kokie veiksniai lemia emocinių ir elgesio sunkumų atsiradimą ir formavimąsi, o taip pat – numatyti, kaip emociniai ir elgesio sunkumai keičiasi laikui bėgant. Dar vienas svarbus klausimas, neišvengiamai kilęs pastaraisiais metais – kaip emocinius ir elgesio sunkumus paveikia nekontroliuojami ir daug nerimo bei įtampos keliantys išorinio pasaulio įvykiai, tokie kaip COVID-19 pandemija ar prasidėjęs karas Ukrainoje? Norint atsakyti į šiuos klausimus labai vertingos informacijos suteikia 2009m. R. Jusienės pradėto tęstinio ankstyvosios savireguliacijos veiksmų tyrimo duomenys. Šio tyrimo dėka galima stebėti ir geriau suprasti, kaip keičiasi vaikų emocinių ir elgesio sunkumų pobūdis reikšmingų pasaulinių pokyčių kontekste.

1. ĮVADAS

1.1. Vaikų emociniai ir elgesio sunkumai

Norint kalbėti apie emocinius ir elgesio sunkumus visų pirma svarbu suprasti, kas tai yra. Sunkumų terminas patenka į sudėtingai apibrėžiamų sąvokų kategoriją: lyg ir nukrypstantys nuo įprastų normų, jie vis dar išlieka „pilkojoje zonoje“, nesiekiančioje klinikinės diagnozės ribos (Bielskytė-Simanavičienė ir Paurienė, 2017). Galima sakyti, jog sunkumai yra tarsi mažas nuokrypis nuo normos, kurio tolimesnė kryptis priklauso nuo to, kokių veiksmų bus imtasi. Tinkamai ir laiku sureagavus į sunkumų simptomus galima sugrįžti į įprastą raidos kelią ar bent jau užkirsti kelią didesnių problemų atsiradimui. Tačiau nesėkmingos pastangos įveikti kilusius sunkumus arba jų ignoravimas gali paspartinti ne tik rimtesnių problemų, bet ir tolimesnių sutrikimų formavimąsi. Vienaame dažniausiai tyrimuose naudojamų instrumentų, skirtų įvertinti vaiko probleminio elgesio simptomus (*ang.* CBCL), išskiriamos internalių ir eksternalių problemų grupės. Internalių problemų grupę sudaro įvairūs emocinio pobūdžio simptomai, nukreipti į žmogaus vidų (pvz. atsitraukimas, somatiniai skausmai, nerimo ar depresiniai simptomai). Tuo tarpu eksternalių problemų grupėje atsideria į išorę ar kitus žmones nukreipti simptomai, pasireiškiantys probleminiu elgesiu (Achenbach, 1966). Taigi, emocinius ir elgesio sunkumus iš dalies galima suprasti kaip mažiau išreikštą, adaptyvesnę, konkrečiose situacijose pasireiškiančią emocinių ir elgesio sutrikimų formą. Bendrai emociniams sutrikimams būdinga tai, jog jiems esant patiriamų emocijų stiprumas ir raiška nėra kokybiškai anomalus fenomenas, o tik normalios raidos kraštutinumas, nukrypimas nuo konkrečiam amžiui būdingos emocinės elgsenos (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019). Tačiau ilgainiui tai gali peraugti į nuotaikos (afektinius) sutrikimus. Tuo tarpu elgesio sutrikimai gana ryškiai skiriasi nuo vaikams ir paaugliams būdingo maištavimo ar išdykavimo. Elgesio sutrikimams būdingas socialinių normų laužymas, polinkis į žiaurumą, agresyvumą, asocialų elgesį. Tuo tarpu emociniai ar elgesio sunkumai gali reikštis netinkamu, nepriimtiniu, agresyviu, provokuojamu ar įžūliu elgesiu tam tikrose situacijose, staigiais emocijų pokyčiais, menku savęs vertinimu, nerimu, susirūpinimu ar baimėmis (Bielskytė-Simanavičienė ir Paurienė, 2017). Nesprendžiamos tokio pobūdžio problemos gali turėti itin nepalankių socialinių pasekmių ir apsunkinti sklandų prisitaikymą prie visuomenėje egzistuojančių normų. Yra atlikta daug išsamių tyrimų, nagrinėjančių vaikų emocinius ir elgesio sutrikimus ir jų sąsajas su įvairiais funkcionavimo aspektais tiek vaikystėje, tiek vėlesniame gyvenime. Emocinių ir elgesio sutrikimų turintys vaikai dažniau susiduria su bendraamžių patyčiomis (Lebrun-Harris, Sherman, Limber, Mileer & Edgerton, 2019), jiems sunkiau prisitaikyti prie pasikeitimų mokyklos kontekste (Metzner, Wichmann & Mays, 2020). Garwood

ir kiti (2021) teigia, jog emocijų ir elgesio sutrikimų turintiems vaikams sunkiau sekasi daugumoje akademinų sričių, o taip pat jie dažniau iškrenta ar yra pašalinami iš mokyklos. Reef, Diamantopoulou, van Meurs, Verhulst ir van der Ende (2010) pabrėžia, jog elgesio problemų turintys vaikai susiduria su aukštesne rizika suaugę turėti tiek emocijų, tiek elgesio sutrikimų. Galima įtarti, jog emociniai ir elgesio sunkumai, kaip švelnesnė sutrikimų forma, pasižymi panašiomis, nors galbūt ne tokiomis ryškiomis, tendencijomis.

Pirmosios probleminio elgesio apraiškos kūdikystėje siejamos su dažnu kūdikio verkimu, prabudimu naktį ir maisto atpylimu, menku domėjimusi aplinka (Jusienė, 2014). Vėlesniame amžiuje emocijų ir elgesio sunkumai įgauna tokias formas, kaip stiprus atsiskyrimo nuo tėvų nerimas, įvairios socialinės baimės, sunkumai reguliuojant savo elgesį, agresyvumas (Barkauskienė ir Zacharevičienė, 2019). Paauglystėje dažniausiai minimi nerimo ir depresiniai simptomai, somatiniai nusiskundimai, agresyvus ar nusikalstamas elgesys (Žukauskienė ir Malinauskienė, 2008). Pradėjusios rasti ankstyvoje vaikystėje emocijų ir elgesio problemos yra linkusios išlikti ir vėliau (Jones, 2013), taip apsunkindamos sėkmingą adaptaciją susidūrus su įvairiais gyvenimo iššūkiais vėlesniame gyvenime. Vis tik, kaip nurodo Stringer ir kiti (2020), bendrai emociniai ir elgesio sunkumai nuo paauglystės pradžios yra linkę mažėti. Weems (2008) išskiria keturias pagrindines mokyklinio amžiaus vaikų emocijų sutrikimų trajektorijas: stabiliai aukštų, stabiliai žemų, mažėjančių ir didėjančių. Panašias trajektorijas mini ir Feng, Shaw bei Silk (2008) nagrinėdami berniukų emocijų simptomų raidą vaikystėje. Dekker ir kiti (2007) išskiria tris galimas emocijų simptomų kitimo kryptis tiek berniukams, tiek mergaitėms: stabiliai žemų, mažėjančių ir didėjančių. Elgesio problemų trajektorijos, išskirtos Bongers, Koot, van der Ende ir Verhulst (2004) yra panašios į emocijų simptomų trajektorijas. Priklausomai nuo elgesio problemų pobūdžio tyrėjai taip pat išskiria aukštų, žemų, mažėjančių bei didėjančių problemų trajektorijas. Nors tiek berniukų, tiek mergaičių elgesio sunkumų kitimo pobūdis yra panašus, autoriai pabrėžia, jog berniukams yra būdingi aukštesni probleminio elgesio įverčiai. Stebint, kaip keitėsi vaikų emociniai ir elgesio sunkumai COVID-19 pandemijos metu, buvo nustatyta, jog abiejų rūšių sunkumų lygis ženkliai išaugo įvedus visuotinę karantiną (Frigerio, Nettuno, & Nazzari, 2022). Stebint mažamečių vaikų emocinius ir elgesio sunkumų pokyčius pastebėta, jog tų vaikų, kurie antriesiems metams būdingą sunkumų piką pasiekė pandemijos metu, emocijų ir elgesio sunkumų lygis piko metu buvo žemesnis negu tų vaikų, kuriems suėjo dveji dar iki pandemijos. Tačiau šių vaikų emocijų ir elgesio sunkumų lygis išliko aukštas ir praėjus antriesiems metams, kai tuo tarpu iki pandemijos po antrųjų metų buvo stebėtas emocijų ir elgesio sunkumų simptomų mažėjimas (Paul et al. 2021).

1.2. Emocinių ir elgesio sunkumų ir jų kaitos nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės veiksniai

Emocinių ir elgesio sunkumų atsiradimui bei jų kaitai įtakos gali turėti įvairūs veiksniai, tokie kaip vaiko lytis, temperamento bei charakterio ypatybės, šeimos emocinė atmosfera, santykis su tėvais (Dagan et al., 2021), aplinkos sąlygos bei įvykiai. Štai Žukauskienė ir Malinauskienė (2008) nustatė, jog mergaitės pasižymi aukštesniais emocinių simptomų įverčiais negu berniukais. Tuo tarpų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių probleminio elgesio tyrėjos nenustatė, kas prieštarauja kai kurių kitų tyrimų rezultatams, rodantiems, jog berniukai pasižymi aukštesniais elgesio sunkumo įverčiais (Broberg et al., 2001). Didelės įtakos emocinėms ir elgesio problemoms turi ir patiriamas stresas. Tėvų skyrybos, artimųjų mirtis, ilgalaikė hospitalizacija ir kiti svarbūs gyvenimo pokyčiai gali stipriai paveikti vaiko emocinę būseną. Yra atlikta daug išsamių tyrimų, įrodančių, jog stresiniai gyvenimo įvykiai gali ne tik sustiprinti emocinių ir elgesio problemų simptomus, bet ir paskatinti šių problemų formavimąsi tiek ankstyvojoje vaikystėje (Fang et al., 2022), tiek paauglystėje (Kim, Conger, Elder, & Lorenz, 2003; Timmermans, van Lier, & Koot, 2010). 2020m. prasidėjusią COVID-19 pandemiją taip pat galima priskirti prie stresinių gyvenimo įvykių. Izoliacija, nuotolinis mokymas ir kiti karantino apribojimai smarkiai paveikė tiek vaikų, tiek suaugusiųjų gyvenimą. Nuo to laiko buvo atlikta daug tyrimų, skirtų įvertinti pandemijos įtaką vaikų ir jaunuolių psichinei sveikatai. Visi tyrimai pagrindžia, jog šiuo laikotarpiu vaikų emocinių ir elgesio problemų lygis ženkliai išaugo (Jones, Mitra, & Bhuiyan, 2021; Jusienė, Baukienė ir Breidokienė, 2021). Meherali ir kiti (2021) teigia, jog šie pokyčiai išliko ir popandeminiu laikotarpiu.

1.2.1. Ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai ir jų sąsajos su emocijų ir elgesio sunkumais

Vienas iš galimų būdų geriau suprasti emocinius ir elgesio sunkumus yra pažvelgti į juos kaip į savireguliacijos nesėkmę. Bendrai savireguliaciją galima apibrėžti kaip visumą asmenybinių procesų, susijusių su jausmų, minčių bei impulsų kontrole (Baumeister, Gailliot, DeWall, & Oaten, 2006). Norint geriau suprasti šiuos vidinius procesus, verta sugrįžti prie šio darbo pradžioje minėto žmogaus vidinio pasaulio skirstymo į dvi atskiras, tačiau tarpusavyje glaudžiai sąveikaujančias, dalis. Daug psichologijos teorijų, nagrinėjančių savireguliacijos veikimo principus, išskiria dvi vidines sistemas: vieną, susijusią su emocijomis, o kitą – su racionaliū mąstymu. Aiškindamas asmenybės struktūrą, S. Freud šias dalis pavadino atitinkamai Id ir Ego (Ewen, 2010). Kaip pagrindinį realybės principu besivadovaujančios Ego dalies uždavinį S. Freud nurodo malonumo principu veikiančios Id dalies impulsų suvaldymą. Carver ir Scheier (1990) teorijoje, vadinamoje kibernetinės kontrolės modeliu, taip pat sutinkamos dvi tarpusavyje sąveikaujančios sistemos. Šios sistemos vadinamos grįžtamojo ryšio kilpomis. Pirmojo lygmens

grįžtamojo ryšio kilpa yra paremta hierarchiniu tikslų siekimu ir atspindi racionaliąją psichikos dalį. Tuo tarpu antrojo lygmens grįžtamojo ryšio kilpa yra susijusi su emocijinėmis žmogaus reakcijomis (Rasmussen, Wrosch, Carver, & Scheier, 2006). Dviejų psichinių sistemų sąveiką galima sutikti ir kitose psichologijos teorijose, tik neretai jos būna pasislėpusios po kitais apibūdinimais. Pavyzdžiui, L. Vygotsky darbuose galima sutikti elementariųjų (arba pirminių) ir aukštesniųjų (arba antrinių) psichikos procesų pavadinimus. Koole, Dillen ir Sheppes (2011) naudoja pirminio ir antrinio emocinio atsako, o Kahneman (2015) – pirmosios ir antrosios sistemų sąvokas. Savireguliaciją kaip dviejų vidinių sistemų sąveiką apibrėžia ir Mischel bei Shoda (1995). Šią kognityvinės-afektyvios asmenybės sistemos teoriją svarbu pristatyti plačiau, kadangi jos pagrindu yra paremta nemaža dalis savireguliacijos tyrimų, dažnai naudojančių ir W. Mischel naudotą malonumo atidėjimo eksperimentą (Mischel, Shoda, & Smith, 2003). Būtent šia teorija buvo grįstas vaikų savireguliacijos gebėjimų vertinimas Jusienės (2014) vykdomame ankstyvosios vaikų savireguliacijos veiksmų tyrime, kurio duomenimis remiamasi ir šiame darbe.

Taigi, Metcalfe ir Mischel (1999) teigia, jog savireguliaciją nulemia dviejų sistemų, vadinamų „karštąja“ ir „šaltaja“, tarpusavio sąveika. „Karštoji“ sistema yra greita, impulsyvi, skatinanti reaguoti ir veikti. Ji yra paremta emocijomis ir išsivysto gana anksti. Tuo tarpu „šaltoji“ sistema yra lėta, grįsta racionalių mąstymu ir savikontrole. Ji vystosi palaipsniui ir yra susijusi su tikslų kėlimu, planavimu, elgsenos strategijų numatymu. Abiejų sistemų dinamika yra pagrįsta „šaltosios“ sistemos bandymu nukreipti ir sukontroliuoti „karštosios“ sistemos veiklą. Taigi, savireguliacijos sėkmė priklauso nuo to, kaip sėkmingai „šaltoji“ sistema sugeba susitvarkyti su „karštosios“ sistemos impulsais (Mischel & Ayduk, 2002).

Savireguliaciją suprantant per „karštosios“ ir „šaltosios“ sistemų sąveiką dažnai ir patys savireguliacijos gebėjimai skirstomi į „karštuosius“ ir „šaltuosius“. Tai priklauso nuo to, kuri sistema dominuoja atliekant tam tikras užduotis (Backer-Grøndahl, Nærde, & Idsoe, 2019). Emociškai neutralios užduotys, susijusios su kognityvine, dėmesio ar motorikos kontrole, atspindi „šaltosios“ sistemos veiklą, tad yra naudojamos vertinant „šaltosios“ savireguliacijos gebėjimus. Tuo tarpu emocinį komponentą turinčios užduotys, skirtos vertinti vaikų gebėjimą atidėti malonumą arba atsispirti pagundai, aktyvina „karštąją“ sistemą. Tokio tipo užduotys puikiai tinka siekiant įvertinti būtent „karštosios“ savireguliacijos gebėjimus. „Karštosios“ ir „šaltosios“ savireguliacijos gebėjimai sudaro du atskirus, tačiau tarpusavyje koreliuojančius bendro savireguliacijos gebėjimo veiksnius (Brock, Rimm-Kaufman, Nathanson, & Grimm, 2009). Dauguma tyrimų patvirtina, jog tiek „karštieji“, tiek „šaltieji“ savireguliacijos gebėjimai siejasi su skirtingais funkcionavimo aspektais: „karštoji“ savireguliacija labiau siejama su elgsenos problemomis, tuo tarpu „šaltoji“ – su akademiniiais pasiekimais (Kim, Nordling,

Yoon, Boldt, & Kochanska, 2013; Willoughby, Kupersmidt, Voegler-Lee, & Bryant, 2011). Jusienė ir Breidokienė (2019) pateikia įdomus rezultatus apie tai, kad aukštais būtent „šaltosios“ savireguliacijos gebėjimais pasižymintys vaikai turi didesnių miego problemų, ką galima būti sieti ir su didesne vidine kontrole. Vaiko patiriami emociniai sunkumai gali būti griežtos vidinės kontrolės išraiška.

Taigi, savireguliaciją suprantant kaip emocinės ir kognityvinės sistemų sąveiką galima įtarti, jog emociniai ir elgesio sunkumai gali būti susiję su savireguliacijos gebėjimų stoka arba perdėta jų raiška. Tyrimai rodo, jog geresniais ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais pasižymintys vaikai paauglystėje lengviau susidoroja su emociniais iššūkiais, o taip pat rečiau susiduria su elgesio problemomis (Mischel et al., 2010). Tuo tarpu prasti savireguliacijos gebėjimai yra susiję su probleminio elgesio apraiškomis paauglystėje (Griffin, Lowe, Acevedo, & Botvin, 2015; Moilanen & Manuel, 2018) bei didina emocijų ir nerimo sutrikimų atsiradimo riziką (Strauman, 2002; Naragon-Gainey, McMahon, & Park, 2018).

1.2.2. Ankstyvųjų santykių svarba vaiko emociniams ir elgesio sunkumams

Kalbant apie vaikų emocinius ir elgesio sunkumus būtina paminėti ir ankstyvuosius vaiko santykius. Pirmasis motinos ir vaiko ryšio svarbą išsamiai aprašė J. Bowlby, nagrinėdamas ankstyvuosius prierašumo santykius (Fitton, 2012). Jis teigė, jog dar kūdikystėje tarp vaiko ir jo motinos susiformuoja itin stiprus ryšys, turintis įtakos tiek vaiko kognityvinei, tiek emocinei raidai. Šį ryšį J. Bowlby pavadino prierašumu. Prierašumo stilius, kuris susiformuoja tarp motinos ir vaiko, formuoja vaiko vidinį darbinį modelį, kuris nulemia tolimesnį vaiko požiūrį į save ir kitus (Belsky, 2002). Ankstyvaisiais vaiko gyvenimo metais tarp motinos ir vaiko susiformavęs prierašumo stilius persikelia ir į vėlesnius vaiko santykius, o taip pat paveikia ir kitas gyvenimo sritis. Pavyzdžiui, saugus prierašumas tarp motinos ir vaiko siejasi su geresnėmis vaiko emocinėmis kompetencijomis (Kerns, Abraham, Schlegelmilch, & Morgan, 2007).

Ankstyvųjų santykių svarbą emocinei vaiko raidai puikiai iliustruoja ir E. Eriksono psichosocialinės raidos teorija (Eriksonas, 1987; Maree, 2021). Anot jos, raidos eigoje žmogus pereina 8 psichosocialinės raidos stadijas, kuriose jis turi išspręsti tai stadijai būdingą konfliktą. Nuo to, kaip bus išspręstas konfliktas konkrečiame raidos etape, priklauso ir tolimesnių konfliktų sprendimo sėkmė. Taigi, šiuo atžvilgiu, pirmoji psichosocialinės raidos stadija, kurios metu ankstyvųjų santykių dėka yra įgyjamas bazinis pasitikėjimas pasauliu ir žmonėmis, yra tarsi pamatas tolimesniam vaiko vystymuisi. Motina, laiku ir teisingai suprasdama bei atliepdama kūdikio poreikius suformuoja bazinį saugumo jausmą, jog pasaulis ir aplinkiniai žmonės gali suteikti vaikui tai, ko jam reikia ir tada, kada jam to reikia. Sėkmingai išsprendus pirmajai raidos stadijai būdingą konfliktą ir įgijus bazinį pasitikėjimą pasauliu ir žmonėmis,

didesnė tikimybė sėkmingai įveikti ir kitose stadijose kylančius konfliktus ir taip įgyti sėkmingam funkcionavimui pasaulyje reikalingo autonomijos jausmo bei iniciatyvumo. Kaip ir kūdikystėje, taip ir ankstyvojoje vaikystėje tėvai atlieka itin svarbų vaidmenį vaiko raidoje, kadangi būtent jie kuria artimiausią vaiko socialinę aplinką, per kurią jis mokosi pažinti pasaulį. Kuo jaunesnis vaikas, tuo svarbesnį vaidmenį jo raidoje atlieka šeimos santykiai. Taigi, santykis su tėvais turi didelės įtakos tam, kaip bus išspręstas psichosocialinis konfliktas, ypač pradinėse raidos stadijose. Tai reiškia, jog vaikas, kurio poreikių motinai nepavyksta teisingai ir laiku suprasti bei atliepti, įgyja bazinį nepasitikėjimą pasauliu ir žmonėmis. O tai savo ruožtu didina tikimybę, jog ir vėlesni psichosocialinės raidos stadijos konfliktai bus išspręsti netinkamai, papildydami vaiko emocinį pasaulį gėdos, abejonės savimi bei kaltės jausmais. Neigiamų emocijų, nukreiptų į pasaulį ir save, persvara psichikoje gali tapti puikia terpe emocijų, o taip pat ir elgesio sunkumų formavimuisi.

Anksčiau jau minėtose teorijose taip pat galima aptikti minimus ankstyvuosius santykius ir jų įtaką vaiko savireguliacijos gebėjimams. Grįžtant prie psichoanalitinės S. Freud asmenybės teorijos, svarbų vaidmenį savireguliacijos raidoje atlieka Superego formavimasis. S. Freud teigia, jog Superego dalis susiformuoja būtent santykiuje su tėvais, tapdama vidine jų reprezentacija (Weiss, 2020). Savireguliacijos procese Superego atlieka vidinio cenzoriaus ir teisėjo vaidmenį, kuris vadovaujasi tėvų ir kitų išorinių socialinių normų suformuotais standartais. Pernelyg griežtas, baudžiantis, kritiškas ar net žiaurus Superego ilgainiui gali vesti link psichopatologijos (cit. iš Jusienė, 2014), ką pagrindžia įvairūs savireguliacijos tyrimai, apie kuriuos buvo minėta anksčiau.

L. Vygotsky savo darbuose taip pat didelį dėmesį skyrė socialinei aplinkai ir jos poveikiui vaiko raidai. Panašiai kaip S. Freud, L. Vygotsky akcentavo internalizacijos proceso svarbą vaiko savireguliacijos formavimuisi. Jis teigė, jog vaiko vidinės kalbos susiformavimas yra būtinas savireguliacijos elementas (Gredler, 2009). Kalbos internalizacijos procesas vyksta palaiptai, vaikui pamažu perimant aplinkoje girdimą kalbą ir paverčiant ją pirma egocentrine, o vėliau ir vidine kalba (Alderson-Day & Fernyhough, 2015). Vadinasi, tai, koku būdu tėvai reaguoja į savo bei vaiko emocijas įvairiose situacijose, tampa ir paties vaiko būdu tvarkytis su savo emocijomis ir vidiniais konfliktais.

Tyrimuose, nagrinėjančiuose ankstyvuosius motinos ir vaiko santykius, dažnai akcentuojami su motinos elgesiu susiję sąveikos aspektai, tokie kaip motinos jautrumas, gebėjimas reaguoti bei atliepti vaiko poreikius, emocinis prieinamumas, bendras vyraujantis sąveikos stilius. Apžvelgusi įvairius tokio pobūdžio tyrimus, Jasiulionė (2019) nurodo, jog minėti motinos ir vaiko sąveikos aspektai yra susiję su sklandžia emocine ir elgesio, socialine bei pažintine vaiko raida. Pozityvus santykis tarp motinos ir vaiko turi sąsają ir su geresniais emocijų reguliacijos gebėjimais (Lincoln, Russel, Donohue, & Racine, 2016).

Didelis dėmesys tyrinėjant ankstyvasias tėvų ir vaikų sąveikas skiriamas diados santykiams, kurie apibūdinami abipusiu reagavimu ir bendradarbiavimu (*ang.* Mutually responsive orientation, MRO). Harmoningas ir jautrus abipusis bendradarbiavimas tarp motinos ir vaiko siejasi tiek su aukštesnėmis emocinėmis, elgesio bei socialinėmis vaiko kompetencijomis, tiek su geresniais vaikų savireguliacijos gebėjimais (Calkins, Smith, Gill, & Johnson, 2001; Kochanska, Aksan, Prisco, & Adams, 2008; Kochanska & Kim, 2014). Išsamią apžvalgą apie sąsajas tarp ankstyvųjų santykių ir savireguliacijos gebėjimų patvirtinančius tyrimus pateikia Calkins ir Leerkes (2011).

Taigi, apibendrinant visą iki šiol pateiktą medžiagą galima pasakyti, jog emociniai ir elgesio sunkumai, juos formuojantys veiksniai bei kitimo tendencijų numatymas yra išsamaus nagrinėjimo verta tema. Emociniai ir elgesio sunkumai yra susiję su įvairiais žmogaus funkcionavimo aspektais tiek vaikystėje, tiek vėlesniame gyvenime, ir šios sąsajos aptinkamos nuo pat kūdikystės. Platus tyrimų laukas apima ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų, santykių tarp motinos ir vaiko bei kitų individualių, socialinių bei aplinkos veiksnių sąsajas su emociniais ir elgesio sunkumais. Ypač vertingi tokiuose tyrinėjimuose yra tęstiniai tyrimai, kurie atliekami daug rečiau negu koreliaciniai tyrimai dėl sudėtingo ir didelių išteklių reikalaujančio tyrimo dizaino. Tačiau tokio pobūdžio tyrimai suteikia unikalią galimybę stebėti įvairių procesų evoliuciją ir kitimą laikui bėgant. O pasitelkus į asmenį orientuotą paradigmą bendražmogiškuose procesuose galima išvelgti ir individualias raidos trajektorijas. Galima rasti tyrimų, nagrinėjančių emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas įvairiais vaikystės ir paauglystės etapais. Dauguma jų siekia suprasti, kaip vieni ar kiti veiksniai yra susiję su šių trajektorijų pobūdžiu, kas gali paskatinti ar apsaugoti nuo patekimo į vienokį ar kitokį raidos kelią. Vis tik paskutinių metų įvykiai, susiję su COVID-19 pandemija bei iškart po to sekusia karo Ukrainoje pradžia, kelia daug klausimų, kaip tokio masto stresiniai įvykiai prisideda prie emocinių ir elgesio sunkumų raiškos ir krypties. Kaip stiprus ir ilgalaikis stresas atsiliepia vaikų emociniams bei probleminio elgesio simptomams ir kokios šių simptomų kitimo tendencijos toliau? Šiame tyrime siekiama bent šiek tiek prisiliesti prie šių klausimų ir taip prisidėti prie tolimesnių tyrinėjimų šia kryptimi.

Tyrimo tikslas. Įvertinti emocijų ir elgesio sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės ir palyginti jas atsižvelgiant į vaikų savireguliacijos gebėjimus bei motinos-vaiko sąveika ankstyvojoje vaikystėje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti, koks ryšys sieja ankstyvuosius savireguliacijos gebėjimus, motinos-vaiko sąveiką ankstyvojoje vaikystėje bei emocinius ir elgesio sunkumus skirtingais vaikystės etapais.

2. Numatyti galimas emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės.
3. Nustatyti, ar ir kaip skirtingos emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos skiriasi pagal ankstyvuosius vaikų savireguliacijos gebėjimus bei sąveiką tarp motinos ir vaiko.
4. Įvertinti, ar ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai bei motinos-vaiko ryšys ankstyvojoje vaikystėje gali prognozuoti emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas.
5. Įvertinti asmeninių kintamųjų (tokių kaip: svarbūs pokyčiai bei stresiniai įvykiai šeimoje) reikšmę emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms.

2. METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Šiame darbe buvo naudojami ir analizuojami duomenys vaikų, dalyvaujančių tęstiniame ankstyvosios vaikų savireguliacijos veiksnių tyrime. Šis tyrimas buvo pradėtas 2009m. (vadovė R. Jusienė) ir jame buvo pakviestos dalyvauti motinos, kurių vaikai gimė Kauno medicinos universiteto (dabartinio Lietuvos sveikatos mokslų universiteto, LSMU) klinikose 2009m. gegužės – rugsėjo mėnesiais išnešioti (≥ 37 gestacinės savaitės) ir be rimtų sveikatos sutrikimų (projektas išsamiai aprašytas Jusienės (2014) monografijoje). Pirminę šio darbo imtį sudarė 168 vaikai ir jų motinos, kurios dalyvavo su savo vaikais arba pateikė duomenis apie savo vaiką bent viename iš keturių šiame darbe analizuojamų tyrimo etapų (2013m., 2020m., 2021m. ir 2022m.). Atskiruose tyrimo etapuose, kurių duomenys yra naudojami šiame darbe, dalyvavo nuo 71 iki 141 vaiko ir jų motinų. Kadangi šio darbo tyrimo tikslas buvo įvertinti emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas, į galutinę tyrimo imtį buvo įtraukti tik tie dalyviai, kurie buvo sudalyvavę ir pateikę duomenis apie vaiko emocinius ir elgesio sunkumus bent 3 tyrimo etapuose. 102 pirminės imties asmenys šios sąlygos neatitiko, todėl jų duomenys šiame darbe nenagrinėjami. Galutinė šio tyrimo imtimi laikomi 66 vaikai ir jų motinos: 58 iš jų buvo dalyvavę 2013m. ir turėjo ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų ir/arba motinos-vaiko sąveikų vertinimo rezultatus, 8 tyrimo dalyviai šių vertinimų neturėjo. Pagrindiniai šių tyrimo dalyvių duomenys pateikti 1 lentelėje. Palyginus į tyrimą įtrauktų ir neįtrauktų asmenų sociodemografines charakteristikas buvo nustatyta, jog į galutinę tyrimo imtį patekę asmenys nesiskyrė nuo nepatekusių nei pagal savo lytį ($\chi^2 = 0,03$, $p = 0,87$), nei pagal gyvenamąją vietą ($\chi^2 = 0,12$, $p = 0,73$). Šeiminių padėčių ($\chi^2 = 3,45$, $p = 0,18$), motinos ($\chi^2 = 3,81$, $p = 0,15$) ir jos partnerio/vyro išsilavinimas ($\chi^2 = 3,81$, $p = 0,15$) bei motinos amžius gimdymo metu ($t(135) = 0,69$, $p = 0,49$) tarp grupių taip pat nesiskyrė. Per paskutiniuosius kelerius metus tiek patekę, tiek nepatekę į galutinę tyrimo imtį asmenys buvo panašiu dažnumu susidūrę su svarbiais gyvenimo pokyčiais ($\chi^2 = 3,02$, $p = 0,08$) ar stresiniais įvykiais ($\chi^2 = 1,08$, $p = 0,30$). Taip pat grupės nesiskyrė ir lyginant jų ankstyvuosius savireguliacijos gebėjimus: tiek į galutinę imtį įtraukti, tiek neįtraukti asmenys buvo surinkę panašius „šaltosios“ ($t(132) = -1,46$, $p = 0,15$), „karštosios“ ($Z = -1,28$, $U = 2026,00$, $p = 0,20$) ir bendrąją savireguliacijos ($t(106) = -0,70$, $p = 0,49$) įvėčius. Motinos-vaiko sąveiką apibūdinančių kintamųjų balai tarp grupių taip pat nesiskyrė tiek lyginant laisvo žaidimo metu (ARB.l: $Z = -0,28$, $U = 1553,50$, $p = 0,78$, Stilius.l: $Z = -0,51$, $U = 1478,00$, $p = 0,61$), tiek struktūruotos veiklos metu (ARB.s: $Z = -0,41$, $U = 1644,50$, $p = 0,69$, Stilius.s: $Z = -0,12$, $U = 1692,50$, $p = 0,90$, Padrąšinimai: $Z = -0,33$, $U = 2341,00$, $p = 0,74$) vertintus kintamuosius.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių sociodemografinės charakteristikos (informacija apie gyvenamąją vietą, šeiminei padėti, motinų bei jų partnerių/vyrų išsilavinimą rinkta 2009m. ir vėliau tikslinta 2013m.).

Charakteristikos ($N=66$)	n/M	Proc./ SD	Nėra duomenų, n (proc.)
Vaiko lytis			0
Berniukas	34	51,5	
Mergaitė	32	48,5	
Gyvenamoji vieta			11 (16,7)
Miestas	43	65,1	
Kaimas	12	18,2	
Motinos amžius gimdymo metu	29,7	4,8	5 (7,6)
Šeiminė padėtis			8 (12,1)
Registruota santuoka	53	80,3	
Gyvena su partneriu	4	6,1	
Gyvena viena	1	1,5	
Motinos išsilavinimas			8 (12,1)
Vidurinis ir žemesnis	7	10,6	
Aukštasis neuniversitetinis	7	10,6	
Aukštasis universitetinis	44	66,7	
Partnerio/vyro išsilavinimas			9 (13,6)
Vidurinis ir žemesnis	10	15,2	
Aukštasis neuniversitetinis	12	18,2	
Aukštasis universitetinis	35	53,0	

Pastaba: n – asmenų skaičius, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis.

2.2. Tyrimo eiga

Šiame tyrime analizuojami duomenys buvo rinkti keturis kartus (toliau jie bus vadinami atitinkamai E1, E2, E3 ir E4): 1) kai vaikams buvo ketveri metai, 2) kai vaikams buvo dešimt metų, 3) kai vaikams buvo vienuolika metų ir 4) kai vaikams buvo trylika metų.

Pirmame etape (E1), kuris vyko 2013m. balandžio – gegužės mėnesiais, dalyvavo 141 vaikas (70 berniukų ir 71 mergaitė, amžiaus vidurkis $M = 4$ m. 2 mėn., $SD = 1,53$ mėn.). Šio etapo metu laboratorinėmis sąlygomis buvo vetinami vaikų ankstyvosios savireguliacijos ir samprotavimo gebėjimai, buvo renkami duomenys apie vaiko elgesį, emocinę savijautą, kalbos sunkumus bei adaptyvų

elgesį. Taip pat šio etapo metu vaikai drauge su savo motinomis atliko bendras užduotis, kurios leido įvertinti motinos sąveikavimo su vaiku stilių bei abipusio reagavimo ir bendradarbiavimo laipsnį. Į galutinę šio darbo tyrimo imtį pateko 41,8% pirmojo etapo dalyvių.

Antrame etape (E2), kuris vyko 2020m. gegužės – birželio mėnesiais, dėl Covid-19 pandemijos nulemtų aplinkybių duomenys buvo renkami nuotoliniu būdu. Vaikų motinoms buvo išsiųsti klausimynai apie jų vaikų socialinę aplinką, elgesį bei emocinę savijautą, naudojimąsi šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis ir internetu. Šiame etape duomenys buvo surinkti apie 93 vaikus (47 berniukus ir 46 mergaites, amžiaus vidurkis $M = 10$ m. 10 mėn., $SD = 1,17$ mėn.). 61,3% antrojo etapo dalyvių pateko į galutinę šio darbo tyrimo imtį.

Trečiasis etapas (E3) vyko 2021m., duomenys ir šikart buvo renkami nuotoliniu būdu gegužės – birželio mėnesiais. Kaip ir antrajame etape, vaikų tėvai pildė klausimynus apie savo vaikų socialinę aplinką, jų elgesį bei emocinę savijautą, naudojimąsi šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis ir internetu. Šiame etape dalyvavo 71 vaiko (37 berniukų ir 34 mergaičių, amžiaus vidurkis $M = 11$ m. 8 mėn., $SD = 3,13$ mėn.) tėvai. Į galutinę šio darbo tyrimo imtį pateko 80,3% trečiojo etapo dalyvių.

Ketvirtojo etapo (E4), vykusio 2022m., parengimas ir įgyvendinimas buvo pagrindinė šio darbo dalis. Naudojant „Google Forms“ apklausų administravimo programinę įrangą buvo parengta 30-ies klausimų internetinė apklausa apie vaiko fizinę sveikatą ir miegą, jo socialinę aplinką, elgesį bei emocinę savijautą, naudojimąsi ekranais ir internetu, šeimos emocinę atmosferą. Klausimai buvo parengti remiantis ankstesnių tyrimo etapų metu rinktais duomenimis, į anketą įtraukta kompulsyvaus interneto naudojimo skalė (*Compulsive Internet Use Scale, Meerkerk et al., 2007; 2009*) bei galių ir sunkumų klausimynas 4-17 m. vaikų tėvams (*SDQ-Lit, Goodman, 2005*). Dalyvauti paskutiniajame tyrimo etape buvo pakviesti 110 tėvų, kurie 2013m. buvo dalyvavę pirmajame tyrimo etape (iš 141 asmenų, kurie dalyvavo tyrime 2013m., su 31 nepavyko susisiekti dėl pasikeitusių kontaktinių duomenų). Kvietimas dalyvauti tyrime bei anketos nuoroda jiems buvo išsiųsta el. paštu. Po 4 sav. anketos neužpildžiusiems asmenims buvo išsiųstas pakartotinis kvietimas, o dar po 3,5sav. su kiekvienu anketos neužpildžiusiu asmeniu susisiekti asmeniškai telefonu. Anketos nuoroda kartu su kvietimu dalyvauti tyrime taip pat papildomai išsiųsta dar 28 asmenims, nedalyvavusiems 2013m. etape, tačiau dalyvavusiems vėlesniuose jo etapuose (t.y. antrame arba trečiame). Ketvirtojo etapo duomenys buvo renkami 4 mėnesius, nuo 2022 spalio mėn. iki 2023m. sausio mėn. Šiame etape iš viso sudalyvavo 88 vaikus (44 mergaičių ir 44 berniukų), kurių amžius svyravo apie 13 metų ($M = 13$ m. 4 mėn., $SD = 1,33$ mėn.), tėvai. 71,6% ketvirtojo etapo dalyvių buvo įtraukti į galutinę šio darbo imtį.

2 lentelėje glaustai pateikta pagrindinė informacija apie kiekviename šio tyrimo etape dalyvavusių asmenų skaičių, amžių bei šiam darbui aktualius kintamuosius.

2 lentelė. Visų šiame darbe nagrinėjamų tyrimo etapų dalyvių skaičius, amžius bei šiam tyrimui aktualūs kintamieji.

	2013m.	2020m.	2021m.	2022m.
Viso vaikų, <i>n</i>	141	93	71	88
Berniukai	70	47	37	44
Mergaitės	71	46	34	44
Procentas galutinėje imtyje	41,8%	61,3%	80,3%	71,6%
Amžiaus vidurkis	4 m. 2 mėn.	10 m. 10 mėn.	11 m. 8 mėn.	13 m. 4 mėn.
<i>SD</i>	1,53mėn.	1,17 mėn.	3,11 mėn.	1,76 mėn.
Kas vertinta				
Savireguliacijos gebėjimai	Taip	Ne	Ne	Ne
Motinos-vaiko sąveika	Taip	Ne	Ne	Ne
Emociniai ir elgesio sunkumai	Taip	Taip	Taip	Taip

Pastaba: n – asmenų skaičius, *SD* – standartinis nuokrypis.

2.3. Kintamieji ir jų matavimo būdai

Ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai buvo vertinti 2013m., kai tyrimo dalyviams buvo 4 metai. Vaikams buvo pateiktos įvairios užduotys, leidžiančios įvertinti jų savireguliacijos gebėjimus (naudotas tyrimo autorių sudarytas užduočių rinkinys, kuris kartu su kodavimo sistema išsamiai aprašytas Breidokienės (2014) daktaro disertacijoje). Atskiros užduotys buvo skirtos „karštosios“ ir „šaltosios“ savireguliacijos lygiui nustatyti.

„Karštoji“ savireguliacija skaičiuota susumuojant malonumo atidėjimo ir atsispyrimo pagundai įverčius:

- Gebėjimas atidėti malonumą vertintas “skanėsto atidėjimo” užduotimi. Šioje užduotyje vaikas turėjo sulaukti varpelio skimbtelėjimo prieš paimant saldainį arba saldų kukurūzą. Užduoties įvertis buvo sudarytas apskaičiuojant 5 epizodų metu gautų balų vidurkį. Vieno epizodo įvertį sudarė vaiko elgesį atitinkantys balai nuo 1 (*suvalgė saldainį*) iki 7 (*išlaukė varpelio skalbėjimo ir tik tada suvalgė saldainį*) bei papildomi balai už rankų laikymą ant kortelės nuo 0 (*visai nelaikė*) iki 3 (*tikrai laikė*). Aukštesnis užduoties įvertis rodo geresnį vaiko gebėjimą išlaukti.
- Gebėjimas atsispyrti pagundai vertintas “dovanos įvyniojimo” užduotimi. Šios užduoties metu vaiko buvo prašoma nežiūrėti 1 min., kol jam bus suvyniota dovana. Bendrą įvertį sudarė

žvilgčiojimo balas nuo 1 (*pasisuka kūnu pasižiūrėti ir niekada neatsisuka visiškai atgal*) iki 5 (*niekada neatsisuka ir nežvilgčioja*), latentinis dairymosi laikas (0-60s) ir latentinis atsisukimo laikas (0-60 s). Aukštesnis užduoties rezultatas rodo geresnį vaiko gebėjimą išlaukti.

Skaičiuojant “karštosios” savireguliacijos gebėjimų įvertį atskirų užduočių įverčiai buvo transformuoti pagal Cohen ir kt. formulę $N = 100 * I / (\text{galimas Max balas} - \text{galimas Min balas})$, kur N – naujai transformuotas įvertis, o I – senas įvertis (Breidokienė, 2014). “Karštosios” savireguliacijos balas buvo gautas suvidurkinus abiejų “karštosios” savireguliacijos užduočių transformuotus įverčius.

“Šaltoji” savireguliacija skaičiuota susumuojant slopinamosios kontrolės, dėmesingumo, smulkiosios motorikos kontrolės, stambiosios motorikos kontrolės ir planavimo įverčius.

- Slopinamoji kontrolė vertinta užduotimi “galva – kojos”. Vaiko prašoma paliesti galvą, kai tyrėjas sako “kojos” ir paliesti kojas, kai tyrėjas sako “galva”. Vaiko atsakas koduojamas skalėje nuo 0 (*neteisingas atsakas*) iki 3 (*teisingas atsakas*), bendras įvertis skaičiuojamas susumuojant balus, gautus atlikus 10 užduoties bandymų.
- Vaiko gebėjimas sutelkti ir išlaikyti dėmesį buvo vertintas jam atliekant paskutinę (B) Raveno progresuojančių matricių (CPM) testo dalį. Kadangi ši testo dalis keturmečiams vaikams yra šiek tiek per sudėtinga, vaiko reakcijos užduoties metu leidžia įvertinti jo gebėjimą valingai sukaupti dėmesį. Vaiko elgesys vieno epizodo metu buvo koduojamas nuo 1 (*vaikas beveik arba viso epizodo metu elgiasi atsainiai, pateikia atsitiktinius atsakymus, nerodo pastangų gerai atlikti užduotį*) iki 3 (*vaikas beveik viso arba viso epizodo metu skiria laiko užduočiai atlikti, daro apgalvotus sprendimus*). Bendras dėmesingumo įvertis buvo skaičiuojamas suvidurkinant dviejų epizodų įverčius.
- Smulkiosios motorikos kontrolė vertina užduotimi “apskritimai”. Vaiko tris kartus prašoma nupiešti apskritimą tarp dviejų kitų apskritimų (didesnio ir mažesnio): pirmąkart – normaliu greičiu, antrąkart – kuo greičiau ir trečiąkart – kuo lėčiau. Fiksuojamas piešimo laikas visų trijų bandymų metu. Galutinį užduoties įvertį sudaro laiko skirtumas tarp lėto ir greito piešimo.
- Stambiosios motorikos kontrolei įvertinti naudota “pasivaikščiojimo takeliu” užduotis. Vaiko prašoma praeiti siauru takeliu (takelio ilgis – 2 m, plotis – 15 cm) įprastu greičiu, o tuomet – du kartus taip lėtai, kaip tik jis gali. Fiksuojamas ėjimo laikas visų trijų bandymų metu. Galutinį užduoties įvertį sudaro laiko skirtumas tarp “lėtų” bandymų trukmės vidurkio ir ėjimo trukmės įprastu greičiu.
- Planavimas, arba gebėjimas numatyti seką, buvo vertintas “sunkvežimio pakrovimo” užduotimi. Vaikas žaisliniu sunkvežimiu turi išvežioti 5 skirtingos spalvos pakvietimus į atitinkamos spalvos

namelius laikydamasis tam tikrų vairavimo bei iškrovimo taisyklių. Pakvietimai į sunkvežimį turi būti sudėlioti tokiu būdu, kad imant juos iš eilės nuo viršaus būtų greičiausiu būdu aplankyti visi gatvėje esantys nameliai. Užduotis susideda iš 4 lygių, kurių kiekvienas atspindi didesnį pakvietimų, kuriuos reikia išvežioti, ir gatvėje stovinčių namelių skaičių (1 lygis – 2 nameliai, 2 lygis – 3 nameliai, 3 lygis – 4 nameliai, 4 lygis – 5 nameliai). Kiekvienam užduoties lygiui įveikti skiriami du bandymai. Gutinį užduoties įvertį sudaro sėkmingai praeitų lygių skaičius (koduojama nuo 0 iki 4).

Atskiri “šaltosios” savireguliacijos užduočių įverčiai taip pat buvo transformuoti pagal Cohen ir kt. formulę, kuri yra nurodyta prie “karštosios” savireguliacijos kintamojo aprašymo. “Šaltosios” savireguliacijos balas buvo gautas suvidurkinus visų penkių “šaltosios” savireguliacijos užduočių transformuotus įverčius.

Bendras savireguliacijos įvertis gautas sudėjus visų “šaltosios” ir “karštosios” savireguliacijos gebėjimų užduočių transformuotus įverčius. Psichometrinės visų savireguliacijos užduočių charakteristikas išsamiai aprašo Jusienė ir Breidokienė (2019).

Motinos-vaiko sąveika vertinta 2013m., kai tyrime dalyvaujantiems vaikams buvo 4 m. Laisvo žaidimo (krepšys su vaiko amžių atitinkančiais žaislais) ir struktūruotos užduoties (lego konstruktoriaus dėliojimas pagal pavyzdį) metu buvo stebimos ir filmuojamos motinos ir vaiko sąveikos, kurios vėliau užkoduotos išskiriant atskirus sąveikų aspektus, tokius kaip: motinos sąveikavimo stilius bei abipusis reagavimas ir bendradarbiavimas. Išsamus motinos-vaiko sąveikų vertinimo ir kodavimo aprašymas pateiktas Jasulionės (2019) daktaro disertacijoje.

Motinos sąveikavimo stilius buvo vertintas tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu. Sąveikų metu buvo fiksuojamos motinos elgesio apraiškos, atspindinčios pozityvų vadovavimą (vaikui rodoma šiluma, sakomi pagyrimai ir teigiami įvertinimai, pasiūlomi galimi veiksmų variantai, palaikoma vaiko iniciatyva), kontrolę arba direktyvų vadovavimą (vaikui duodami konkretūs nurodymai, fiziškai ar verbaliai reguliuojami jo veiksmai, nuvertinamos vaiko pastangos), kišimąsi (iš vaiko perimama iniciatyva ir daroma už jį, netikslingai blaškomas vaiko dėmesys tuo, kas jam tuo metu neįdomu) ir atsitraukimą (motina nedalyvauja bendroje veikloje, nesidomi vaiko žaidimu, užsiima savais reikalais). Kiekvienas iš šių keturių sąveikavimo stilių vertintas skalėje nuo 0 (*visiškai nepasireiškia toks elgesys*) iki 3 (*labai išreikštas elgesys*). Prieš skaičiuojant bendrą motinos sąveikavimo stiliaus įvertį pozityvaus vadovavimo įvertis apverstas tam, kad atspindėtų mažiau pozityvų vadovavimo stilių. Tuomet skaičiuotas suminis motinos sąveikavimo stiliaus rezultatas, kuris gautas sudėjus apverstą pozityvaus

vadovavimo įvertį ir kitų trijų vadovavimo stilių įverčius. Aukštesnis suminis įvertis atspindi mažiau pozityvų bendrą motinos sąveikavimo stilių.

Abipusis reagavimas ir bendradarbiavimas – tai diadiniame motinos-vaiko santykiyje stebimas elgesys, kuris nusakomas tokiomis pagrindinėmis dimensijomis kaip: harmoningas bendravimas (verbalinio ir neverbalinio bendravimo sklandumas kuriant abipusį ryšį), abipusis bendradarbiavimas (potencialių konfliktų sprendimo efektyvumas, reagavimo į vienas kito veiksmus pobūdis) bei emocinė atmosfera (sąveikoje vyraujančių emocijų pobūdis ir reakcija į jas, malonumo patyrimas būnant kartu, emocijų raiška). Abipusis reagavimas ir bendradarbiavimas vertintas bendru įverčiu nuo 1 (*prastas motinos-vaiko ryšys*) iki 5 (*puikus motinos-vaiko ryšys*). Aukštesnis įvertis atspindi labiau pozityvų abipusio reagavimo ir bendradarbiavimo pobūdį.

Padrąšinimai buvo fiksuoti tik struktūruotos užduoties metu. Buvo skaičiuojamas visų užduoties metu motinos pasakytų padrąšinimų, tokių kaip “šaunuolis (-ė)”, “valio”, teisingai”, “gerai” ir pan. skaičius. Kuo daugiau ir įvairesnių padrąšinimų motina naudojo, tuo aukštesnis buvo suminis šio kintamojo įvertis.

Emociniai ir elgesio sunkumai buvo vertinti keturis kartus. Pirmame etape vaikų motinos pildė tėvams skirtą Vaiko elgesio aprašą (*CBCL 1^{1/2}-5, Achenbach & Rescorla, 2000*). Tyrime naudota Lietuvoje adaptuota ir standartizuota skalės versija. Šį instrumentą sudaro 100 teiginių, aprašančių pusantrų – penkerių metų amžiaus vaikų elgesį. Kiekvieno teiginio tinkamumas vertinamas skalėje nuo 0 (*neteisingas*) iki 2 (*labai teisingas arba dažnai teisingas*). Klausimyno teiginiai suskirstyti į 7 skales: emocionalumo, nerimastingumo/depresiškumo, somatinių skundų, užsisklendimo, agresyvaus elgesio, dėmesio problemų ir miego problemų. Keturių pirmų skalių suminis įvertis sudaro internalių problemų įvertį, kuris šiame tyrime buvo laikomas apibūdinančiu emocinius vaiko sunkumus. Agresyvaus elgesio ir dėmesio problemų skalių suminis įvertis sudaro eksternalių problemų įvertį, kuris šiame darbe atitinka vaiko elgesio sunkumus. Internalių ir eksternalių problemų skalių patikimumas, remiantis 2013m. duomenimis, yra atitinkamai $\alpha = 0,83$ ir $\alpha = 0,87$ (Jasulionė, 2019).

Antrame, trečiame ir ketvirtame tyrimo etapuose vaikų emociniai ir elgesio sunkumai vertinti naudojant galių ir sunkumų klausimyną tėvams (*SDQ-Lit, Goodman, 2005*). Šis instrumentas yra išverstas į daugiau nei 80 kalbų ir yra plačiai naudojamas įvairiose šalyse atliekant tyrimus apie vaikų psichikos sveikatą. Šiame tyrime klausimynas visus tris kartus tėvams buvo pateiktas internetine forma kaip dalis tyrimo anketos. Galių ir sunkumų klausimyną sudaro 25 teiginiai apie 4-17m. vaiko elgesį. Kiekvienas teiginys vertinamas skalėje nuo 0 (*netiesia*) iki 2 (*tiesia*). Visi klausimyno teiginiai suskirstyti į 5 skales: emocinių simptomų, elgesio problemų, hiperaktyvumo, problemų su bendraamžiais ir socialaus elgesio. Šiame tyrime, atsižvelgiant į tyrimo problematiką, buvo naudojami tik emocinių

simptomų ir elgesio problemų skalių rezultatai, kurių patikimumas tėvų versijoje, kaip nurodo Gintilienė ir kiti (2004), yra atitinkamai $\alpha = 0,68$ ir $\alpha = 0,59$. Abiejų šių skalių patikimumas buvo papildomai patikrintas ir su šiame tyrime naudotais duomenimis. Skirtingais tyrimo etapais skalių patikimumas svyravo nuo $\alpha = 0,57$ iki $\alpha = 0,76$ emocinių simptomų skalei ir nuo $\alpha = 0,47$ iki $\alpha = 0,57$ elgesio problemų skalei. Tikslūs kiekvieno etapo emocinių simptomų ir elgesio problemų skalių patikimumo rodikliai pateikti 3 lentelėje.

Nors skirtinguose tyrimo etapuose emocinių ir elgesio sunkumų įvertinimui buvo naudoti skirtingi instrumentai, tyrimai rodo, jog atitinkamas CBCL ir SDQ skales galima sugretinti nagrinėjant emocinius ir elgesio sunkumus. Tyrimuose CBCL internalių ir eksternalių problemų skalės tapatinamos arba su SDQ emocinių sunkumų ir elgesio problemų skalėmis (Janssens & Deboutte, 2009), arba su aukštesnio lygio internalių (emocinių sunkumų ir sunkumų su bendraamžiais skalių suma) ir eksternalių (elgesio problemų ir hiperaktyvumo skalių suma) sunkumų SDQ skalėmis (Mansolf, Blackwell, Cummings, Choi & Cella, 2022). Vis tik, Goodman, Lamping & Ploubidis (2010) savo tyrime parodė, jog abu šie SDQ modeliai yra tinkami ir turi panašius tinkamumo rodiklius. Taigi, šiame tyrime CBCL internalių problemų ir SDQ emocinių sunkumų skalės bei CBCL eksternalių problemų ir SDQ elgesio problemų skalės yra laikomos ekvivalenčios. Tam, kad būtų suvienodinti skirtingais instrumentais gauti rezultatai ir su jais būtų galima atlikti visus reikalingus statistinius skaičiavimus, visų etapų emocinių ir elgesio sunkumų rezultatai buvo paversti į z balus. Tolimesnė analizė atlikta naudojant būtent juos.

3 lentelė. SDQ emocinių simptomų ir elgesio problemų skalių patikimumai naudojant Cronbach's α rodiklį.

	Emocinių simptomų skalė	Elgesio problemų skalė
2020m.	0,57	0,55
2021m.	0,74	0,57
2022m.	0,76	0,47

Pokyčiai. Antro, trečio ir ketvirto etapo metu tėvų buvo klausiama, ar per paskutinius metus vaikas ar jo šeima patyrė stiprių pokyčių, galėjusių paveikti vaiko emocinę savijautą. Respondentų atsakymai buvo koduojami 0 (*pokyčių nebuvo*) arba 1 (*pokyčių buvo*). Pažymėjus, jog šeima susidūrė su pokyčiais, buvo prašoma savo atsakymą pakomentuoti. Pokyčiais buvo laikomi tokie įvykiai, kaip: augintinio atsiradimas, brolio ar sesers gimimas, gyvenamosios vietos keitimas, tėvų skyrybos, darbo praradimas ar keitimas. Bendras pokyčių kintamojo įvertis buvo skaičiuojamas susumuojant visų trijų tyrimo etapų įverčius (galimos kintamojo reikšmės svyravo nuo 0 iki 3).

Stresiniai įvykiai. Antro, trečio ir ketvirto etapo metu tėvų buvo klausiama, ar per paskutinius metus vaikas ar jo šeima patyrė stresinių įvykių, galėjusių paveikti vaiko emocinę savijautą. Respondentų atsakymai buvo koduojami 0 (*stresinių įvykių nebuvo*) arba 1 (*stresinių įvykių buvo*). Pažymėjus, jog šeima susidūrė su stresiniais įvykiais, buvo prašoma savo atsakymą pakomentuoti. Stresiniais buvo laikomi tokie įvykiai, kurie galėjo vaikui sukelti itin stiprius emocinius išgyvenimus, pavyzdžiui: artimojo mirtis, patekimas į autoavariją, rimta operacija, žinia apie onkologinę artimojo ligą. Bendras pokyčių kintamojo įvertis buvo skaičiuojamas susumuojant visų trijų tyrimo etapų įverčius (galimos kintamojo reikšmės svyravo nuo 0 iki 3). 2021m. anketoje tėvams buvo pabrėžta, jog prasidėjusios COVID-19 pandemijos nepriskirtų nei prie pokyčių, nei prie stresinių įvykių. Tokiu būdu buvo siekiama įvertinti būtent su vaiku ir šeima susijusius įvykius.

2.4. Duomenų analizė

Duomenys buvo aprodojami *IBM SPSS Statistics* programa. Pirmiausia buvo įvertintas visų intervalinių kintamųjų normalumas (kintamųjų aprašomosios statistikos ir normalumo tikrinimo rezultatai pateikti 1 priede). Motinos amžius gimdymo metu, „šaltosios“ savireguliacijos ir bendras savireguliacijos įverčiai buvo pasiskirstę normaliai, todėl skaičiavimai su šiais kintamaisiais buvo atliekami naudojant parametrinę statistiką: ryšys tarp kintamųjų vertintas Pearson koreliacijos koeficientu, o vidurkių lyginimui skirtingų emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupėse naudotas Stjudent t kriterijus nepriklausomoms grupėms. Motinos-vaiko sąveikos bei emocinių ir elgesio sunkumų kintamieji neatitiko normalumo kriterijų arba buvo laikomi ranginiais dėl kategorinio rezultatų pobūdžio. Todėl skaičiavimai su jais buvo atliekami naudojant neparametrinę statistiką. Ryšiai tarp šių kintamųjų vertinti taikant Spearman koreliacijos koeficientą, o vidurkių palyginimui skirtingų emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupėse buvo naudotas Mann-Whitney U kriterijus. Emocijų ir elgesio sunkumų trajektorijos buvo sudaromos naudojant K-means klasterinės analizės metodą. Ranginių sociodemografinių kintamųjų, pokyčių bei stresinių įvykių reikšmei emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms įvertinti buvo pasitelktas Chi kvadrato kriterijus.

3. REZULTATAI

Visų kintamųjų darbiniai pavadinimai, toliau naudojami aprašant rezultatus tekste ir lentelėse, pateikti žemiau (5 lentelė).

5 lentelė. Visų šiame tyrime naudojamų kintamųjų darbiniai pavadinimai ir jų paaiškinimai.

Kintamasis	Darbinis kintamojo pavadinimas
Vaiko emociniai sunkumai, vertinti pirmojo etapo metu CBCL klausimynu (2013m.)	Emocijos 1
Vaiko emociniai sunkumai, vertinti antrojo etapo metu SDQ klausimynu (2020m.)	Emocijos 2
Vaiko emociniai sunkumai, vertinti trečiojo etapo metu SDQ klausimynu (2021m.)	Emocijos 3
Vaiko emociniai sunkumai, vertinti ketvirtojo etapo metu SDQ klausimynu (2022m.)	Emocijos 4
Vaiko elgesio sunkumai, vertinti pirmojo etapo metu CBCL klausimynu (2013m.)	Elgesys 1
Vaiko elgesio sunkumai, vertinti antrojo etapo metu SDQ klausimynu (2020m.)	Elgesys 2
Vaiko elgesio sunkumai, vertinti trečiojo etapo metu SDQ klausimynu (2021m.)	Elgesys 3
Vaiko elgesio sunkumai, vertinti ketvirtojo etapo metu SDQ klausimynu (2022m.)	Elgesys 4
Bendras ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų įvertis	Sav-bendras
Karštosios savireguliacijos gebėjimų įvertis	Sav-karštoji
Šaltosios savireguliacijos gebėjimų įvertis	Sav-šaltoji
Abipusio reagavimo ir bendradarbiavimo įvertis laisvo žaidimo metu	ARB.l
Abipusio reagavimo ir bendradarbiavimo įvertis struktūruotos užduoties metu	ARB.s
Motinos sąveikavimo stilius laisvo žaidimo metu	Stilius.l
Motinos sąveikavimo stilius struktūruotos užduoties metu	Stilius.s
Motinos pasakyti pabrąsinimai struktūruotos užduoties metu	Pabrąsinimai

Prieš atsakant į pagrindinius tyrimo klausimus, pirmiausiai buvo įvertintos sąsajos tarp atskirų tyrimo kintamųjų komponentų. Sav-bendras, kaip išvestinis „karštosios“ ir „šaltosios“ savireguliacijos įvertis, statistiškai reikšmingai siejosi tiek su Sav-karštoji ($r_s = 0,42, p < 0,01$), tiek su Sav-šaltoji ($r = 0,95, p < 0,001$) įverčiais. Tuo tarpu ryšys tarp Sav-karštoji ir Sav-šaltoji kintamųjų statistinio reikšmingumo lygmens nesiekė ($r_s = 0,22, p = 0,10$) (2 priedas, 1 lentelė).

Statistiškai reikšmingi ryšiai siejo ir visus motinos-vaiko sąveiką atspindinčius ARB ir Stiliaus kintamuosius tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu. Kaip ir tikėtasi, stipriausios koreliacijos nustatytos tarp ARB.1 ir Stilius.1 kintamųjų ($r_s = - 0,72, p < 0,001$) bei ARB.s ir Stilius.s kintamųjų ($r_s = - 0,60, p < 0,001$). Tai rodo, jog tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu, pozityvesnis motinos sąveikavimo su vaiku stilius siejasi su geresniu abipusiu ryšiu tarp motinos ir vaiko. Padrąšinimai statistiškai reikšmingai siejosi tik su ARB kintamuoju tiek laisvo žaidimo ($r_s = 0,37, p = 0,01$), tiek struktūruotos užduoties ($r_s = 0,49, p < 0,001$) metu (2 priedas, 2 lentelė).

Vertinant koreliacinius ryšius tarp atskirų tyrimo etapų metu gautų emocinių ir elgesio sunkumų buvo orientuojamasi į dviejų rūšių sąsajas. Pirma, buvo vertinama, kaip siejasi to paties tyrimo etapo elgesio ir emocinių sunkumų įverčiai (Emocijos 1 ir Elgesys 1, Emocijos 2 ir Elgesys 2 ir t.t.). Antra, buvo vertinami ryšiai tarp tos pačios rūšies sunkumų rezultatų skirtingais tyrimo etapais (Emocijos 1, Emocijos 2, Emocijos 3 ir Emocijos 4 bei Elgesys 1, Elgesys 2, Elgesys 3 ir Elgesys 4). Emocinių ir elgesio sunkumų rezultatai tarpusavyje buvo reikšmingai susiję tik E1 ($r_s = 0,77, p < 0,001$) ir E3 ($r_s = 0,35, p < 0,01$) matavimuose. Tie vaikai, kurie surinko aukštesnius emocinių sunkumų įverčius E1 ir E3 metu, tais pačiais metais surinko ir aukštesnius elgesio sunkumų įverčius. E2 ir E4 metu tarp emocinių ir elgesio sunkumų įverčių statistiškai reikšmingų koreliacijų nebuvo. Vertinant emocinių sunkumų įverčių ryšius skirtingais tyrimo etapais, buvo nustatyta reikšminga teigiama koreliacija tarp Emocijos 2, Emocijos 3 ir Emocijos 4 kintamųjų. Emocijos 2 įvertis siejosi tiek su Emocijos 3 ($r_s = 0,49, p < 0,01$), tiek su Emocijos 4 įverčiais ($r_s = 0,37, p = 0,01$). Reikšminga teigiama koreliacija siejo emocinių sunkumų įverčius ir E3 bei E4 metu ($r_s = 0,39, p < 0,01$). Nagrinėjant elgesio sunkumų, matuotų skirtinguose tyrimo etapuose, tarpusavio sąveikas, reikšmingi koreliaciniai ryšiai siejo visų etapų rezultatus. Elgesys 1 reikšmingai siejosi su Elgesys 2 rezultatais ($r_s = 0,41, p < 0,01$). Elgesys 2 įverčiai siejosi su Elgesys 3 ($r_s = 0,70, p < 0,001$) ir Elgesys 4 ($r_s = 0,37, p = 0,01$) įverčiais. Elgesys 3 ir Elgesys 4 kintamuosius siejo $r_s = 0,31, p = 0,02$ dydžio koreliacija. Koreliacijos tarp visų aprašytų emocinių ir elgesio sunkumų matavimų buvo teigiamos, kas rodo, jog aukštesni įverčiai vienais metais siejasi su aukštesniais įverčiais ir kitais metais. Išsamios visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų koreliacijos pateiktos 2 priedo 3 lentelėje.

3.1. Koreliaciniai ryšiai tarp pagrindinių tyrimo kintamųjų

Toliau buvo vertintos sąsajos tarp pagrindinių tyrimo kintamųjų. Pirmiausiai buvo patikrinta, ar yra ryšys tarp pirmame tyrimo etape vertintų ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų bei motinos-vaiko sąveikos įverčių (6 lentelė). Nustatytos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp Sav-bendras kintamojo ir abiejų motinos-vaiko sąveikos komponentų laisvo žaidimo metu. Sav-bendras įvertis siejosi su ARB.l įverčiu $r_s = 0,33$, $p = 0,04$ dydžio koreliacijos koeficientu, o su Stilius.l – $r_s = - 0,36$, $p = 0,03$ dydžio koeficientu. Stilius.l tokio paties dydžio koeficientu siejosi ir su Sav-šaltoji įverčiu ($r_s = - 0,36$, $p = 0,02$). Aukštesnis savireguliacijos gebėjimų įvertis buvo susijęs su labiau pozityvia motinos-vaiko sąveika.

6 lentelė. Koreliacijos tarp ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų ir motinos-vaiko sąveikos komponentų.

Kintamasis	ARB.l	Stilius.l	ARB.s	Stilius.s	Padrąsinimai
Sav-bendras	0,33*	- 0,36*	0,09	- 0,15	- 0,12
Sav-karštoji	0,15	- 0,18	0,15	- 0,15	0,01
Sav-šaltoji	0,28	- 0,36*	0,08	- 0,19	- 0,07

Pastaba: * - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, *** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

Toliau buvo nagrinėjama, kokie ryšiai sieja ankstyvuosius vaikų savireguliacijos gebėjimus ir visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų įverčius. Atlikus statistinius skaičiavimus tarp kintamųjų nebuvo rasta jokių reikšmingų sąsajų (7 lentelė).

7 lentelė. Visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos su ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais.

Kintamasis	Emociniai sunkumai				Elgesio sunkumai			
	1	2	3	4	1	2	3	4
Sav-bendras	0,15	0,12	0,03	- 0,21	0,01	- 0,16	- 0,07	- 0,22
Sav-karštoji	- 0,03	0,01	- 0,11	- 0,22	- 0,07	- 0,08	0,04	- 0,12
Sav-šaltoji	0,11	0,10	0,19	- 0,22	0,01	- 0,08	0,10	- 0,20

Pastaba: 1, 2, 3, 4 – tyrimo etapo numeris.

Analizuojant ryšius tarp motinos-vaiko sąveikos kintamųjų ir visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų, statistiškai reikšmingos sąsajos nustatytos su E1, E2 ir E3 emocinių ir elgesio sunkumų

rezultatais. Emocijos 1 įvertis koreliavo su struktūruotos užduoties kintamaisiais ARB.s ($r_s = 0,32$, $p = 0,03$) ir Stilius.s ($r_s = - 0,32$, $p = 0,02$). Tai rodo, jog kuo aukštesnis vaiko emocinių sunkumų įvertis gautas E1 metu, tuo pozityvesnis motinos-vaiko ryšys stebėtas struktūruotos užduoties metu. Arba, žvelgiant iš kitos pusės – tarp mažesnius emocinių sunkumų įverčius E1 metu surinkusių vaikų dažniau stebėta ir mažiau pozityvi motinos-vaiko sąveika. Emocijos 3 įvertis statistiškai reikšmingai siejosi su ARB.1 kintamuoju $r_s = 0,34$, $p = 0,03$ dydžio koeficientu, kas rodo, jog aukštesni emocinių sunkumų įverčiai E3 metu atitiko geresnį motinos ir vaiko bendradarbiavimą laisvo žaidimo metu.

Nagrinėjant motinos-vaiko sąveikos ryšius su elgesio sunkumais nustatytos statistiškai reikšmingos koreliacijos tik su struktūruotos užduoties rezultatais. Stilius.s kintamasis neigiamai siejosi su Elgesys 1 ($r_s = - 0,35$, $p = 0,01$) ir Elgesys 2 ($r_s = - 0,36$, $p = 0,04$) įverčiais. Pozityvesnį santykį tarp motinos ir vaiko lydėjo aukštesni pirmųjų dviejų etapų elgesio sunkumų įverčiai. Visos gautos sąsajos tarp motinos-vaiko sąveikos kintamųjų ir visų tyrimo etapo emocinių ir elgesio sunkumų rezultatų pateiktos 8 lentelėje.

8 lentelė. Visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos su motinos-vaiko sąveikos kintamaisiais.

Kintamasis	Emociniai sunkumai				Elgesio sunkumai			
	1	2	3	4	1	2	3	4
ARB.1	0,04	0,25	0,34*	0,21	- 0,02	0,04	0,04	- 0,26
Stilius.1	- 0,00	- 0,14	- 0,24	0,00	0,10	- 0,01	- 0,11	0,27
ARBs	0,32*	0,26	0,04	0,18	0,24	0,21	- 0,09	0,01
Stilius.s	- 0,32*	- 0,29	- 0,22	- 0,21	- 0,35*	- 0,36*	- 0,15	0,03
Padrasinimai	0,10	0,10	0,15	0,15	0,15	- 0,06	0,10	- 0,03

Pastaba: 1, 2, 3, 4 – tyrimo etapo numeris.

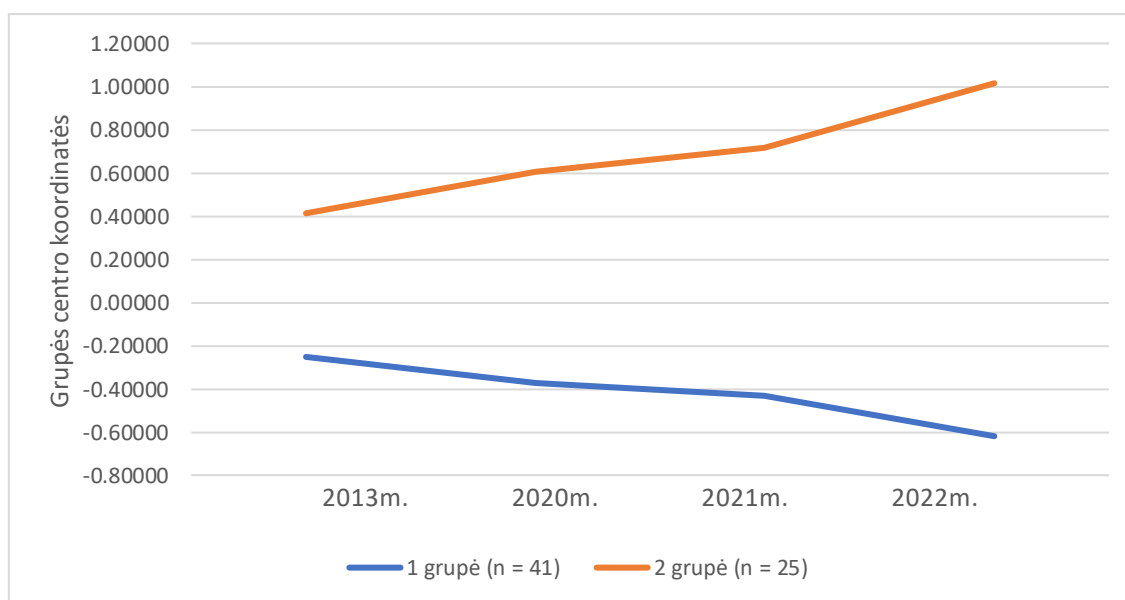
* - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, ***- reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

3.2. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos

Vertinant emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas K-means klasterinės analizės būdu buvo išbandyti 2 ir 3 grupių modeliai. 3 grupių emocinių sunkumų trajektorijų modelis buvo atmestas dėl netolygaus asmenų pasiskirstymo grupėse: vieną iš grupių sudarė itin mažas asmenų skaičius ($n < 10$), o atskirų grupių dydis pagal į jas patenkančių asmenų skaičių skyrėsi daugiau negu du kartus. Išsamesnė

informacija apie šio modelio charakteristiką pateikta 3 priede. 3 grupių elgesio sunkumų trajektorijų modelis buvo pakankamai geras siekiant įvertinti galimas elgesio sunkumų trajektorijas, tačiau dėl ribinio kai kurių grupių dydžio ($n < 20$) jis tapo nebetinkamas atsakant į tolimesnius tyrimo klausimus. Kadangi ne visi šio tyrimo imties dalyviai buvo dalyvavę ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų arba motinos-vaiko sąveikų vertinime, lyginant skirtingas elgesio sunkumų grupes sumažėjo bendras asmenų, patenkančių į vieną ar kitą grupę, skaičius. Taip pat, lyginant grupes pagal vieną ar kitą kintamąjį smarkiai pakito grupių dydžių proporcijos, o asmenų skaičius kai kuriose grupėse tapo itin mažas ($n < 10$). Tai privertė suabejoti tolimesnių skaičiavimų patikimumu ir prasmingumu. Pagrindinės 3 grupių elgesio sunkumų trajektorijų modelio charakteristikos pateiktos 4 priede.

Taigi, atsižvelgiant į imties dydžio nulemtus apribojimus, tiek emocinių, tiek elgesio sunkumų trajektorijoms įvertinti buvo pasirinktas 2 grupių modelis. Tokį modelį pritaikius emocinių sunkumų duomenims, buvo išskirtos mažėjančių (1 grupė) ir didėjančių (2 grupė) emocinių sunkumų trajektorijos. Į mažėjančių emocinių sunkumų grupę pateko tie vaikai ($n = 41$), kurių emocinių sunkumų lygis E1 metu buvo žemesnis negu vidutinis, o tolimesnių etapų metu palaipsniui mažėjo. Šių vaikų Emocijos 4 įverčiai buvo mažiausi lyginant su visų kitų tyrimo etapų rezultatais. Didėjančių emocinių sunkumų grupėje atsidūrė tie vaikai ($n = 25$), kurių pradinis emocinių sunkumų lygis E1 metu buvo gana aukštas ir palaipsniui didėjo kitų etapų metu. Šių vaikų Emocijos 4 įvertis buvo aukščiausias lyginant su visų kitų tyrimo etapų rezultatais. Abiejų emocinių sunkumų grupių vidurkiai reikšmingai skyrėsi tarpusavyje pagal visų keturių tyrimo etapų emocinių sunkumų įverčius (9 lentelė). 1 pav. pateiktas grafinis 2 grupių emocinių sunkumų trajektorijų modelis.

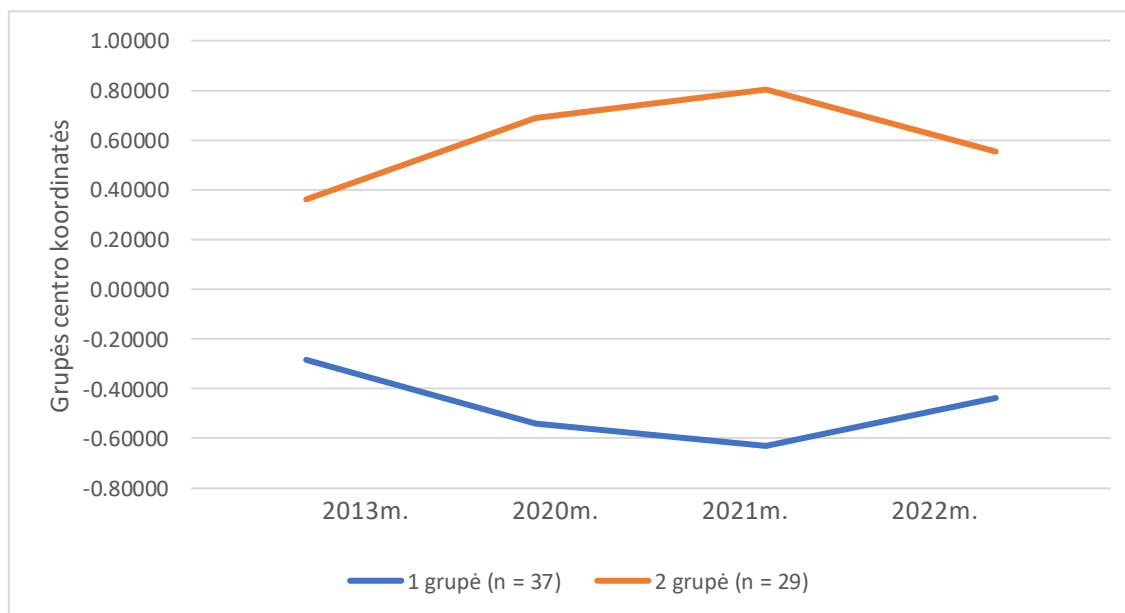

1 pav. Emocinių sunkumų trajektorijų įvertinimas naudojant 2 grupių modelį

9 lentelė. Skirtumai tarp emocinių sunkumų trajektorijų grupių kintamųjų taikant 3 grupių modelį.

Grupės kintamasis	<i>F</i>	<i>p</i>	1 grupė		2 grupė	
			<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Emocijos 1	7,57	< 0,01	- 0,25	0,80	0,41	1,17
Emocijos 2	19,04	< 0,001	- 0,37	0,68	0,61	1,15
Emocijos 3	29,41	< 0,001	- 0,43	0,78	0,71	0,92
Emocijos 4	113,07	< 0,001	- 0,62	0,44	1,02	0,81

Elgesio sunkumų trajektorijos, taikant 2 grupių modelį, pavaizduotos 2 pav. Remiantis šiuo modeliu, buvo išskirtos mažų (1 grupė) ir didelių (2 grupė) elgesio sunkumų trajektorijos. Į mažų elgesio sunkumų grupę pateko tie vaikai ($n = 37$), kurių elgesio sunkumų lygis visų etapų metu išliko žemas. Pirmojo etapo metu šių vaikų emocinių sunkumų lygis buvo žemesnis negu vidutinis ir palaiptai mažėjo antrojo ir trečiojo etapų metu. Ketvirtojo etapo metu elgesio sunkumų įverčiai vėl pakilo, viršydami antrojo ir trečiojo etapų įverčius, tačiau nepasiekė pirminio lygmens ir išliko žemesni už vidurkį. Didelių elgesio sunkumų grupę sudarė tie vaikai ($n = 29$), kurių elgesio sunkumų lygis visų etapų metu išliko aukštas. Pradiniai elgesio sunkumų įverčiai buvo aukštesni negu vidutiniai. Antrojo ir trečiojo etapų metu buvo stebėtas elgesio sunkumų kilimas. Ketvirtajame etape elgesio sunkumų įvertis vėl sumažėjo, nukrisdamas žemiau antrojo ir trečiojo etapų lygmens, tačiau išliko aukštesnis negu buvo pradiniam etape. Abiejų elgesio sunkumų grupių vidurkiai reikšmingai skyrėsi tarpusavyje pagal visų keturių tyrimo etapų elgesio sunkumų įverčius.

2 pav. Elgesio sunkumų trajektorijų įvertinimas naudojant 2 grupių modelį

10 lentelė. Skirtumai tarp elgesio sunkumų trajektorijų grupių kintamųjų taikant 3 grupių modelį.

Grupės kintamasis	<i>F</i>	<i>p</i>	1 grupė		2 grupė	
			<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Elgesys 1	7,43	< 0,01	- 0,28	0,96	0,36	0,95
Elgesys 2	39,26	< 0,001	- 0,54	0,68	0,69	0,92
Elgesys 3	67,49	< 0,001	- 0,63	0,58	0,80	0,83
Elgesys 4	20,93	< 0,001	- 0,44	0,83	0,56	0,93

3.3. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų palyginimas pagal ankstyvosios savireguliacijos gebėjimus ir motinos-vaiko sąveiką

Nustačius emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupes, toliau jos buvo lyginamos tarpusavyje pagal ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų ir motinos-vaiko sąveikos kintamuosius. Vidurkių palyginimas tarp grupių parodė, jog emocinių sunkumų trajektorijų grupės nesiskyrė tarpusavyje nei Sav-bendas ($t(43) = 0,33, p = 0,74$), nei Sav-karštoji ($Z = - 1,18, p = 0,24$), nei Sav-šaltoji ($t(47,53) = - 0,28, p = 0,78$) įverčiais. Reikšmingų skirtumų tarp ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų nenustatyta ir lyginant elgesio sunkumų trajektorijų grupes: mažų ir didelių elgesio sunkumų grupės nesiskyrė nei pagal Sav-bendras ($t(43) = 1,65, p = 0,11$), nei pagal Sav-šaltoji ($t(52) = 0,67, p = 0,51$), nei pagal Sav-karštoji ($Z = - 0,34, p = 0,74$) kintamuosius. Kintamųjų vidurkių lyginimai tarp emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupių taikant parametrinę statistiką pateikti 11 lentelėje.

11 lentelė. Kintamųjų vidurkių palyginimas tarp emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupių taikant Stjudent t kriterijų.

Emociniai sunkumai	Mažėjantys			Didėjantys			<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Sav-bendras	32	420,45	105,54	13	409,87	72,71	0,33	43	0,74
Sav-šaltoji	36	50,16	18,21	18	51,35	12,14	- 0,28	47,53	0,78
Elgesio sunkumai	Maži			Dideli			<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Sav-bendras	25	438,23	78,92	20	391,34	111,40	1,65	43	0,11
Sav-šaltoji	30	51,89	17,03	24	48,90	15,60	0,67	52	0,51

Pastaba: *n* – asmenų skaičius grupėje, *M* – vidurkis, *SD* – standartinis nuokrypis.

Lyginant emocinių sunkumų trajektorijų grupes pagal motinos-vaiko sąveiką nenustatyta jokių reikšmingų skirtumų. Grupės nesiskyrė nei pagal ARB.l ($Z = -1,64, p = 0,10$) ir Stilius.l ($Z = -0,39, p = 0,70$) kintamuosius laisvo žaidimo metu, nei pagal ARB.s ($Z = -1,33, p = 0,19$), Stilius.s ($Z = -1,46, p = 0,14$) ir Padržasinimai ($Z = -0,16, p = 0,88$) kintamuosius struktūruotos užduoties metu. Tiek mažėjančių, tiek didėjančių emocinių sunkumų grupėse esantys vaikai ankstyvojoje sąveikoje su savo motinomis pasižymėjo vienodai pozityviu abipusiu ryšiu tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu. Išsamūs kintamųjų vidurkinių rangų palyginimo duomenys tarp emocinių sunkumų trajektorijų grupių taikant neparametrinę statistiką pateikti 12 lentelėje.

12 lentelė. Kintamųjų vidurkinių rangų palyginimas tarp emocinių sunkumų trajektorijų grupių taikant Man-Whitney U kriterijų.

Kintamasis	Mažėjantys		Didėjantys		U	Z	p
	n	VR	n	VR			
Sav-karštoji	37	31,46	21	26,05	316,00	- 1,18	0,24
ARB.l	31	21,79	16	28,28	179,50	- 1,64	0,10
Stilius.l	30	24,05	16	22,47	223,50	- 0,39	0,70
ARB.s	31	23,08	18	28,31	219,50	- 1,33	0,19
Stilius.s	31	27,23	18	21,17	210,00	- 1,46	0,14
Padržasinimai	31	24,76	18	25,42	271,50	- 0,16	0,88

Pastaba: n – asmenų skaičius grupėje, VR – vidurkinis rangas.

Lyginant elgesio sunkumų trajektorijų grupes pagal motinos-vaiko sąveiką nustatyta, jog reikšmingų skirtumų tarp grupių yra tik lyginant Stilius.s kintamąjį ($Z = -2,11, p = 0,04$). Didelių elgesio sunkumų grupėje (Vidurkinis rangas = 19,93) buvo stebėtas labiau pozityvus motinos sąveikavimo su vaiku stilius struktūruotos užduoties metu negu mažų elgesio sunkumų grupėje (Vidurkinis rangas = 28,50). Pagal kitus motinos-vaiko sąveikos kintamuosius – ARB.s ($Z = -1,07, p = 0,29$), ARB.l ($Z = -0,11, p = 0,91$), Stilius.l ($Z = -0,14, p = 0,89$) ir Padržasinimai ($Z = -1,65, p = 0,10$) – elgesio sunkumų trajektorijų grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Kintamųjų vidurkinių rangų palyginimas tarp elgesio sunkumų trajektorijų grupių taikant neparametrinę statistiką pateiktas 13 lentelėje.

13 lentelė. Kintamųjų vidurkinių rangų palyginimas tarp elgesio sunkumų trajektorijų grupių taikant Man-Whitney U kriterijų.

Kintamasis	Mažėjantys		Didėjantys		U	Z	p
	n	VR	n	VR			
Sav-karštoji	31	30,19	27	28,70	397,00	- 0,34	0,74
ARB.l	26	24,19	21	23,76	268,00	- 0,11	0,91
Stilius.l	25	23,74	21	23,21	256,50	- 0,14	0,89
ARB.s	29	23,31	20	27,45	241,00	- 1,07	0,29
Stilius.s	29	28,50	20	19,93	188,50	- 2,11	0,04*
Padrašinimai	29	22,24	20	29,00	210,00	- 1,65	0,10

Pastaba: n – asmenų skaičius grupėje, VR – vidurkinis rangas.

* - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$.

3.4. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų prognozavimas

Siekiant įvertinti, kaip pagrindiniai tyrimo kintamieji gali padėti nuspėti patekimą į vieną ar kitą emocinių ar elgesio sunkumų trajektorijų grupę, buvo planuota taikyti binarinę logistinę regresiją. Į regresinį modelį, turėjo būti įtraukti tik tie kintamieji, kurie atitiko dvi sąlygas: 1) kintamojo įverčiai reikšmingai skyrėsi tarp skirtingų emocinių arba elgesio sunkumų trajektorijų grupių ir 2) kintamojo įvertį turėjo minimalus regresinei analizei reikalingas asmenų skaičius, apskaičiuojamas pagal formulę $50 + 8 * NK$, kur NK – nepriklausomų kintamųjų skaičius. Šiuo atveju pirmąją sąlygą atitiko tik vienas kintamas Stilius.s, tačiau jis netiko regresinei analizei pagal antrąjį kriterijų ($n = 49$). Taigi, prognostinė kintamųjų vertė emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms šiame tyrime nebuvo vertinta.

3.5. Kitų vaiko ir šeimos kintamųjų įtaka emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms

Įvertinus kitų vaiko ir šeimos kintamųjų, tokių kaip svarbūs pasikeitimai bei stresiniai įvykiai šeimoje, reikšmę emocijų ir elgesio sunkumų trajektorijoms, nenustatyta jokių statistiškai reikšmingų sąsajų. Emocinių sunkumų trajektorijų grupės nesiskyrė lyginant pagal tai, ar vaiko šeima E2, E3 arba E4 laikotarpiu buvo susidūrusi su svarbiais pasikeitimais ($\chi^2(1) = 0,15$, $p = 0,70$) arba stresiniais įvykiais ($\chi^2(1) = 0,38$, $p = 0,54$), ar ne. Skirtumo tarp vaikų, susidūrusių ir nesusidūrusių su svarbiais pasikeitimais ($\chi^2(1) = 0,87$, $p = 0,35$) arba stresiniais įvykiais ($\chi^2(1) = 2,95$, $p = 0,09$) E2, E3 arba E4 laikotarpiu, skaičiaus abiejose elgesio sunkumų trajektorijų grupėse taip pat neaptikta. Vis tik, elgesio sunkumų trajektorijų grupėse proporcijos vaikų, susidūrusių ir nesusidūrusių su stresiniais įvykiais, artėjo prie

reikšmingumo ribos. Su stresiniais įvykiais E2, E3 arba E4 laikotarpiu nesusidūrusių vaikų mažų elgesio sunkumų grupėje buvo daugiau ($n = 31$) negu didelių elgesio sunkumų grupėje ($n = 18$). Tuo tarpu su stresiniais įvykiais susidūrusių vaikų kiekis buvo didesnis didelių elgesio sunkumų grupėje ($n = 11$) lyginant su mažų elgesio sunkumų grupe ($n = 6$). Tikėtina, jog atliekant skaičiavimus su didesne imtimi skirtumas tarp grupių lyginant jas pagal susidūrimą su stresiniais įvykiais galėtų tapti statistiškai reikšmingas.

Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupės nesiskyrė pagal tyrimo dalyvių lytį: berniukų ir mergaičių santykis tiek abiejose emocinių sunkumų trajektorijų grupėse ($\chi^2(1) = 0,04$, $p = 0,85$), tiek abiejose elgesio sunkumų trajektorijų grupėse ($\chi^2(1) = 0,05$, $p = 0,83$) buvo vienodas. Taip pat grupės buvo vienodos ir pagal motinos išsilavinimą tiek lyginant emocinių sunkumų trajektorijas ($\chi^2(1) = 0,08$, $p = 0,78$), tiek elgesio sunkumų trajektorijas ($\chi^2(1) = 0,00$, $p = 1,00$). Taip pat buvo įvertinta, ar emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijų grupės siejasi tarpusavyje, tačiau šiuo klausimu jokių reikšmingų sąsajų nenustatyta ($\chi^2(1) = 1,65$, $p = 0,20$).

4. REZULTATŲ APTARIMAS

4.1. Sąsajos tarp ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų, motinos-vaiko sąveikos ir emocinių bei elgesio sunkumų

Vertinant pagrindinių tyrimo kintamųjų tarpusavio sąsajas nustatyta, jog aukštesni ankstyvosios savireguliacijos įverčiai (konkrečiau – būtent „šaltosios“ savireguliacijos) susiję su pozityvesne motinos-vaiko sąveika laisvo žaidimo metu. Tokie rezultatai neatspindi pilno vaizdo ir greičiausiai yra susiję su tyrimo imties dydžiu. Pagrindinė šio tyrimo imties dalis buvo dalyvavusi Jusienės (2014) ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų veiksnių tyrime, kuriame buvo nustatyta, jog ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai yra susiję su motinos-vaiko sąveika tiek struktūruotos užduoties, tiek laisvo žaidimo metu. Kadangi šio tyrimo imtį sudarė mažiau nei pusė (41,8%) pastarojo tyrimo dalyvių, ne visos sąsajos pasiekė statistinio reikšmingumo lygmenį. Tačiau gauti rezultatai patvirtina, jog ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai yra susiję su ankstyvąja motinos-vaiko sąveika, kas patvirtina ir kitų tyrėjų nustatytas sąsajas (Calkins et al., 2001).

Šiame tyrime taip pat buvo nustatyta, jog skirtingų etapų emociniai ir elgesio sunkumai nėra susiję su ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais. Jusienės (2014) tyrime tokie ryšiai vis tik buvo nustatyti su vienerių metų vaikų emocinėmis ir elgesio problemomis bei pusantrų ir dviejų metų vaikų emocinėmis problemomis. Kaip ir minėta anksčiau, viena iš priežasčių, kodėl reikšmingos sąsajos neaptiktos šiame tyrime, gali sietis su ženkliai mažesniu imties dydžiu. Kitas svarbus momentas yra tas, kad šiame tyrime buvo vertinti emociniai ir elgesio sunkumai, o ne klinikinę išraišką įgaunantys emociniai ir elgesio sutrikimai. Sunkumai, lyginant su sutrikimais, pasižymi daug švelnesniu simptomų išreikštumu, tad gali būti, jog savireguliacijos gebėjimai nėra pagrindinis veiksnys nagrinėjant būtent emocinius ir elgesio sunkumus. Taip pat, atsižvelgiant į anksčiau aprašytas ankstyvųjų savireguliacijos gebėjimų sąsajas su motinos-vaiko sąveika, galima manyti, jog būtent ryšys tarp motinos ir vaiko atlieka svarbesnį vaidmenį vaiko emocinių ir elgesio sunkumų lygiui. Tokią prielaidą galima grįsti Eisenberg ir kiti (2005) tyrimu, teigiančiu, jog savireguliacijos gebėjimai atlieka mediatoriaus vaidmenį tarp motinos-vaiko sąveikos ir elgesio problemų.

Tokią prielaidą patvirtintų aptiktos reikšmingos sąsajos tarp skirtingų etapų emocinių ir elgesio sunkumų bei motinos-vaiko sąveikos. Šiame tyrime nustatyta, jog pozityvesnis motinos ir vaiko ryšys siejasi su didesniu emocinių ir elgesio sunkumų lygiu. Emocinių sunkumų įverčiams skirtingu vaikystės laikotarpiu reikšmės turėjo ankstyvoji motinos-vaiko sąveika tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu. Tuo tarpu elgesio sunkumai siejosi tik su struktūruotos užduoties metu stebėta motinos-

vaiko sąveika. Gali būti, jog elgesio sunkumai yra linkę atsiskleisti būtent struktūruotoje veikloje dėl jai būdingų griežtesnių ir aiškesnių ribų. Reikšmingos sąsajos aptiktos ne tarp visų į analizę įtrauktų kintamųjų, tačiau išsamiau panagrinėjus 8 rezultatų lentelę galima pastebėti, jog link reikšmingumo ribos (tiek laisvo žaidimo, tiek struktūruotos užduoties metu) artėja ir kai kurių kitų tyrimo etapų koreliacijos koeficientai. Teigiamas koreliacijas tarp motinos-vaiko sąveikos ir vaiko emocinių bei elgesio sunkumų galima interpretuoti įvairiai. Vienas iš galimų paaiškinimų yra susijęs su motinų jautrumu: pozityvesnę sąveiką kuriančios motinos galimai pasižymi didesniu pastabumu bei gebėjimu tinkamai atliepti savo vaikus. O tai yra svarbu ir kalbant apie vaiko elgesio ypatumus – tokios motinos gali būti pastabesnės ir jautresnės savo vaikų sunkumams. Toks paaiškinimas tikėtų ir žvelgiant į rezultatus iš kitos pusės – mažiau pozityvi motinos-vaiko sąveika siejasi ir su mažesniais emociniais ir elgesio sunkumais. Įvertinus tai, kad duomenis apie vaiko emocinius ir elgesio sunkumus pateikė ne patys vaikai, o jų motinos, pastarųjų jautrumas ir pastabumas vaiko patiriamies sunkumams taip pat galėtų paaiškinti teigiamas sąsajas tarp šių kintamųjų. Kitas teigiamų sąsajų tarp motinos-vaiko sąveikos bei emocinių ir elgesio sunkumų lygio interpretavimo kelias galėtų būti susijęs su motinų gebėjimu priderinti sąveikos su vaiku stilių prie individualių vaiko savybių ir elgesio. Šiame tyrime dalyvavusios motinos buvo motyvuotos, dauguma jų turėjo aukštąjį išsilavinimą, tad gali būti, jog šios motinos, atliepdamos į didesnius vaiko emocinius ar probleminio elgesio simptomus, pasižymėjo didesniu gebėjimu priderinti savo reagavimo stilių ir jautriau reaguoja į savo vaiką. Tyrimai rodo, jos abipusis ryšys tarp individualių vaiko charakteristikų ir motinų reagavimo į juos išties egzistuoja (Eisenberg & Fabes, 1994; White-Traut et al., 2013).

4.2. Emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos bei jų charakteristikos

Analizuojant visų keturių tyrimo etapų vaikų emocinius sunkumus išskirtos dvi emocinių sunkumų trajektorijos: mažėjančių ir didėjančių sunkumų. Kadangi šiame tyrime, atsižvelgiant į tyrimo imties dydžio apribojimus, buvo pasirinktas dviejų grupių modelis, toks emocinių sunkumų trajektorijų skirstymas yra gana grubus. Vis tik, jis sutampa su dalimi kitų tyrėjų išskirtų emocinių problemų kitimo tendencijų. Didesnis galimų trajektorijų skaičius leidžia pamatyti platesnį ir labiau individualizuotą emocinių sunkumų trajektorijų spektrą, tačiau visuose anksčiau minėtuose tyrimuose buvo išskiriamos ir mažėjančių bei didėjančių sunkumų tendencijos, kurios nustatytos ir šiame tyrime (Weems, 2008; Feng, Shaw, & Silk, 2008, Dekker et al., 2007). Kaip ir dauguma tyrėjų pastebi, panašios trajektorijos būdingos tiek berniukams, tiek mergaitėms. Šiame tyrime taip pat nebuvo aptikta jokių reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių skaičiaus skirtingų trajektorijų grupėse.

Šiame tyrime nei emocijų, nei elgesio sunkumų trajektorijų grupės nesiskyrė pagal tai, ar vaikai buvo susidūrę su stresiniais įvykiais. Tai prieštarauja kitų tyrėjų rezultatams, kurie teigia, jog stresiniai įvykiai atlieka svarbų vaidmenį emocinių ir elgesio sunkumų formavimuisi (Kim, Conger, Elder, & Lorenz, 2003; Timmermans, van Lier, & Koot, 2010). Visgi, šiuose tyrimuose buvo vertinamos ne sunkumų trajektorijos, o tik koreliacinės sąsajos. Nors Meherali ir kitų (2021) tyrimas leistų tikėtis aptikti sąsajas ir tarp sunkumų kitimo trajektorijų. Svarbu paminėti ir tai, jog lyginant elgesio sunkumų trajektorijas pagal stresinių įvykių patyrimą, skirtumas tarp grupių nors ir nebuvo reikšmingas, tačiau artėjo link statistinio reikšmingumo ribos. Tai, kaip ir kalbant apie sąsajas tarp kitų tyrimo kintamųjų, gali būti susiję su tyrimo imties dydžiu, todėl negalima atmesti galimybės, jog esant didesniam tyrimo dalyvių skaičiui šie skirtumai išryškėtų.

Nors didėjančių ir mažėjančių emocinių sunkumų trajektorijų grupės nesiskyrė pagal vaikų ankstyvuosius savireguliacijos gebėjimus, negalima atmesti galimybės, jog savireguliacijos gebėjimai turi įtakos emocinių ir elgesio sunkumų kitimo trajektorijoms. Šiame tyrime buvo vertinti būtent ankstyvieji savireguliacijos gebėjimai, tačiau nėra informacijos apie šiuo gebėjimus vėlesniame amžiuje. Tyrimai rodo, jog savireguliacijos gebėjimai, nors ir pakankamai išsivystę jau ankstyvojoje vaikystėje, formuojasi iki pat suaugystės (Steinberg et al., 2017; Arain et al., 2013). Taigi, nėra žinoma, kaip vaikų savireguliacijos gebėjimai keitėsi vaikystės eigoje. Kadangi savireguliacijos gebėjimai yra vienas iš emocinių ir elgesio sunkumų formavimosi veiksnių, atspindintis „karštosios“ ir „šaltosios“ sistemų sąveiką, jie gali būti glaudžiai susiję su vaikų elgsena susidūrus su vaikystės eigoje kylančiais iššūkiu. Pirmasis tyrimo etapas buvo vykdytas kai vaikams buvo 4 metai, o vėlesni tyrimo etapai vertino vaikų emocinius ir elgesio sunkumus jau mokykliniame amžiuje. Vaiko išėjimas į darželį, o vėliau ir į mokyklą, apima labai platų spektrą veiksnių, susijusių tiek su naujomis socialinėmis sąveikomis (atsiskyrimas nuo tėvų, naujų santykių su bendraamžiais ir mokytojais mezgimas), tiek su mokymosi iššūkiu, tiek su individualiomis reakcijomis į visus šiuos pokyčius. Vidurinėje ir vėlyvojoje vaikystėje vis didesnę vietą vaiko gyvenime užima mokyklos kontekstas ir santykiai su bendraamžiais. Taigi, ir vaiko reakcija į šiuo laikotarpiu kylančius iššūkius yra susijusi su labai daug socialinių ir individualių kintamųjų. Gali būti, jog vaikai, sklandžiau pereinantys iš saugaus šeimos gyvenimo į platesnį socialinį kontekstą lengviau susidoroja ir su vidiniais savo išgyvenimais. Sabatier, Cervantes, Torres, De los Rios ir Sañudo (2017) teigia, jog gebėjimas reguliuoti savo emocijas palaipsniui gerėja nuo ankstyvosios vaikystės iki paauglystės. Taigi, mažai emocinių sunkumų ankstyvojoje vaikystėje turintys vaikai turėtų rodyti panašias tendencijas ir vėliau. Mažėjantis emocinių sunkumų įvertis taip pat gali sietis ir su vaiko išėjimu į platesnį socialinį kontekstą. Pradėjęs lankyti mokyklą vaikas vis daugiau laiko praleidžia už šeimos

ribų, tad tėvų svarba pradeda natūraliai mažėti užleisdama vietą santykiams su bendraamžiais. Kadangi emociniai simptomai dažnai nėra lengvai pastebimi išoriškai, natūraliai didėjantis tiek fizinis, tiek psichologinis atstumas tarp tėvų ir jų paauglių gali būti susijęs ir su mažesniu motinų pastabumu emociniams vaiko sunkumams. Tuo tarpu didėjantys emociniai simptomai galėtų būti susiję su vaiko patiriamais iššūkiais mokykloje bei santykių kokybe už šeimos ribų. Tai ypač svarbu atsižvelgiant ir į pandemijos kontekstą: vaikų emocinių simptomų trajektorijos galėjo būti paveiktos su izoliacija susijusių pokyčių. Nuotolinis mokymas bei socialinių santykių apribojimai galėjo tapti itin sudėtingu iššūkiu tiems vaikams, kurie ir taip pasižymėjo aukštu emocinių sunkumų lygiu. Vaikai, palaikantys artimus santykius su bendraamžiais, juos galėjo bent iš dalies palaikyti nuotoliniu būdu. Tuo tarpu motinų pastebėtas emocinių simptomų augimas galėjo būti dažnesnis tarp tų vaikų, kurie izoliacijos metu pagrindinio emocinio palaikymo sulaukė būtent iš savo tėvų. Žinoma, didelės įtakos emocinių simptomų padidėjimui galėjo turėti ir šeimos atmosfera, kurioje karantino metu vaikai praleido daugiau laiko negu įprastai. Sugrįžimas į kontaktinį mokymąsi galėjo sustiprinti abiejų trajektorijų tendencijas. Vaikams, palaikantiems glaudžius santykius su bendraamžiais ir sėkmingai susidorojantiems su mokymosi iššūkiais, izoliacijos panaikinimas galėjo dar labiau sumažinti patiriamų emocinių sunkumų lygį. Emociniai simptomai galėjo sumažėti ir pas tuos vaikus, kurių šeimoje vyrauja įtempta emocinė atmosfera. Tuo tarpu tiems vaikams, kuriems socialiniai santykiai bei akademiniai pokyčiai sukelia iššūkių, galėjo susidurti su emocinės įtampos padidėjimu. Emocinių simptomų mažėjimo trajektoriją galima sieti ir su Stringer ir kitų (2020) nustatyta natūralia šių simptomų mažėjimo tendencija.

Nagrinėjant šiame tyrime gautas elgesio sunkumų trajektorijas taip pat buvo remtasi dviejų grupių modelių. Kaip ir emocinių sunkumų trajektorijų atveju, toks elgesio problemų skirstymas neatspindi viso spektro galimų elgesio simptomų kitimo tendencijų. Tačiau rezultatai neprieštarauja Bongers ir kitų (2004) pateiktiems rezultatams. Tarp pagrindinių elgesio problemų trajektorijų buvo išskirti ir mažų bei didelių elgesio problemų raidos keliai, kurie patvirtinti ir šiame tyrime. Vis tik, motinų pastebėti probleminio elgesio simptomų pokyčiai galėjo būti reikšmingai susiję su COVID-19 pandemijos kontekstu. Elgesys, kitaip nei emocinė savijauta, yra lengvai pastebimas išoriškai. Visuotinio karantino įvedimas nulėmė tai, kad tėvams ir vaikams didžiąją dienos dalį teko praleisti kartu. Įprastomis aplinkybėmis tėvai neturi galimybės stebėti savo vaiko elgesio visos dienos metu. Mokykliniame amžiuje vaikas didžiąją dienos dalį praleidžia už šeimos ribų, tad ir probleminio elgesio apraiškos iš dalies pasireiškia platesniame socialiniame kontekste. Įvedus karantiną tėvai ne tik galėjo matyti savo vaiko elgesį visos dienos metu, bet ir pastebėti tuos jo elgesio aspektus, kurie įprastai nepasireiškia šeimos aplinkoje. Vaikų probleminis elgesys galėjo paūmėti ir dėl neįprasto nuolatinio buvimo kartu keliamos

emocinės įtampos, individualių emocinių reakcijų į atsiradusius pokyčius mokymosi kontekste, apribotų galimybių užsiimti mėgstamomis veiklomis ar susitikti su draugais (Poulou, 2013). Negalima atmesti ir tos galimybės, kad nuolatinis buvimas kartu su vaikais galėjo padidinti ir pačių tėvų emocinę įtampą bei jautrumą vaikų elgesio sunkumų vertinimui. Tokias tendencijas, o taip pat ir socialinių kompetencijų įtaką elgesio problemų lygiui pandemijos metu savo tyrime mini Sun ir kiti (2022). Tėvų jautrumas gali sietis ir su skirtingų elgesio trajektorijų grupių lyginimo rezultatais rodančiais, kad pozityvesne ankstyvoji motinos-vaiko sąveika (t.y. motinos galimai yra jautresnės vaiko sunkumams) pasižymi tie vaikai, kurių elgesio sunkumų lygis vaikystės eigoje yra aukštas. Visos anksčiau aprašytos prielaidos apie vaiko elgesio sunkumų didėjimą paaiškintų probleminio elgesio simptomų sumažėjimą pašalinus karantino apribojimus ir grįžus prie kontaktinio mokymosi.

Taigi, yra daug galimų prielaidų, kas galėjo turėti įtakos skirtingoms vaikų emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms. Akivaizdu, kad tam reikšmės galėjo turėti tiek vaiko socialinių santykių kokybė su bendraamžiais, jo savijauta ir akademiniai pasiekimai mokykloje, gebėjimas adaptuotis susidūrus su dideliais pokyčiais, tiek individualios tėvų (pvz. motinų jautrumas) bei šeimos charakteristikos (pvz. emocinė šeimos atmosfera, santykiai su tėvais, gyvenimo sąlygos bei asmenų skaičius šeimoje karantino metu).

4.3. Tyrimo ribotumai ir gairės tolesniems tyrimams

Apžvelgiant šio tyrimo ribotumus visų pirma svarbu paminėti tai, kad duomenų analizei buvo atrinkti tik tie tyrimo dalyviai, kurie buvo dalyvavę bent trijuose tyrimo etapuose. Tai reikalauja atsargiai vertinti gautus rezultatus, kadangi jie gali būti susiję su specifinėmis šiai imčiai būdingomis charakteristikomis, kaip pavyzdžiui: motyvuotumas, aukštasis išsilavinimas. Taip pat svarbu paminėti ir tyrimo imties dydžio nulemtus trūkumus. Tiek nagrinėjant sąsajas tarp kintamųjų, tiek lyginant skirtingų sunkumų trajektorijų grupes buvo pastebimos statistinio reikšmingumo ribos nesiekiančios tendencijos. Gauti rezultatai neleidžia daryti išvadų apie tarp kintamųjų egzistuojančias sąsajas ar skirtumus tarp grupių, tačiau palieka prielaidas dėl tokių galimybių. Lieka neaišku, kaip stresiniai įvykiai, su kuriais susiduria vaikas ir jo šeima, siejasi su elgesio sunkumų trajektorijomis. Panašaus pobūdžio tyrimai su didesne imtimi galėtų suteikti tikslesnės informacijos apie egzistuojančias sąsajas.

Taip pat imties dydis nulėmė ir galimų sunkumų trajektorijų įvertinimo galimybes. Vertinant vaikų emocijų ir elgesio problemų trajektorijas neretai išskiriamos keturios ar net daugiau grupių. Šiuo atveju dviejų grupių modelis buvo geriausias galimas pasirinkimas su turimu tyrimo dalyvių skaičiumi. Vis dėl to, kaip jau buvo minėta anksčiau, tai atspindi tik labai grubų emocinių ir elgesio kitimo

tendencijų skirstymą. Didesnis trajektorijų grupių skaičius suteikia galimybę pamatyti didesnę galimų sunkumų trajektorijų įvairovę ir kelti gilesnius klausimus apie skirtingas sunkumų trajektorijas nulemiančius veiksniai. Gausesnis tyrimo dalyvių skaičius leistų pasitelkti ir informatyvesnius statistinės analizės metodus, tokius kaip regresija bei latentinė klasių analizė, kurių šiame darbe buvo atsisakyta dėl nepakankamo imties dydžio. Regresinė analizė suteiktų vertingos informacijos apie tai, kokie veiksniai turi įtakos emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijoms. Tai leistų kelti prielaidas ne tik apie kintamųjų tarpusavio sąsajas, bet ir apie priežastinius jų ryšius. Tuo tarpu latentinė klasių analizė galėtų suteikti vertingos informacijos apie skirtingų sunkumų trajektorijų kitimo pobūdį.

Nors dviejų grupių modelis buvo tinkamas įvertinti galimas sunkumų trajektorijas su šio tyrimo imtimi, vis tik problemų nebuvo išvengta siekiant palyginti trajektorijų grupes tarpusavyje. Kai kurie palyginimai tarp grupių buvo negalimi dėl per mažo tyrimo dalyvių skaičiaus atskirose grupėse, kai kuriais atvejais grupes teko apjungti tam, kad būtų pasiektas minimalus grupės dydis. Pavyzdžiui, lyginant grupes tarpusavyje pagal motinos išsilavinimą, šį kintamąjį teko dichotomizuoti (skiriamąją ribą darant ties vidurinio arba žemesnio bei aukštesnio negu vidurinio išsilavinimo turėjimu). Tai buvo būtina norint atlikti grupių palyginimą pagal šį kintamąjį, tačiau neišvengiamai sukėlė papildomų klausimų, pavyzdžiui: ar išsilavinimo nulemti skirtumai ryškesni tarp vidurinių (arba žemesni) ir aukštesni negu vidurinių išsilavinimą turinčių motinų, ar galbūt šis skirtumas didesnis tarp vidurinių išsilavinimą įgijusių ir neįgijusių motinų?

Vertinant šio tyrimo rezultatus svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad vaikų emociniai ir elgesio sunkumai buvo vertinti ne pačių vaikų, o jų motinų. Atsižvelgiant į gautus rezultatus, kurie rodo sąsajas tarp pozityvesnio motinos-vaiko ryšio ir didesnių emocinių bei elgesio sunkumų (o analogiškos tendencijos aptiktos ir lyginant elgesio sunkumų trajektorijų grupes), kyla klausimas: kiek vaikų emocinių ir elgesio sunkumų rezultatai atspindi realius vaikų sunkumus, o kiek – motinų jautrumą ir pastabumą savo vaikų problemoms? Kaip pasikeistų rezultatai, jei informaciją apie savo emocinius ir elgesio sunkumus pateiktų patys vaikai? Kadangi tiek SDQ, tiek ASEBA klausimynai, naudoti šiame tyrime, turi savarankiškam jaunuolių pildymui skirtas formas, ateityje būtų vertinga papildyti jau turimus duomenis asmeniniais vaikų vertinimais apie savo emocinius ir elgesio sunkumus.

Tolimesnis duomenų rinkimas apie vaikų emocinius ir elgesio sunkumus būtų labai svarbus ir atsižvelgiant į pasaulinį kontekstą. Šiame tyrime buvo surinkta vertinga informacija apie tai, kaip keitėsi vaikų sunkumų lygis COVID-19 pandemijos metu ir jai pasibaigus. Tai leidžia stebėti vaikų emocinių ir elgesio sunkumų kitimą reikšmingų pokyčių (pandemijos atveju turbūt nebūtų klaida tai pavadinti ir stresine situacija) metu. Vis tik, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pastarųjų metų įvykiai Ukrainoje sukėlė

dar vieną streso bangą, kuri galėjo būti ypač paveiki Lietuvos žmonėms tiek dėl skaudžios istorinės patirties, tiek dėl geografinių aplinkybių nulemtos grėsmės asmeniniam bei valstybiniam saugumui. Galima manyti, jog kariniai neramumai, sekę kone iškart po COVID-19 pandemijos sukūrė situaciją, kurią būtų galima pavadinti lėtiniu stresu. Taigi, šio tyrimo rezultatai gali būti svarbi pradžia siekiant suprasti, kaip keičiasi vaikų emocinių ir elgesio problemų lygis ilgalaikio streso situacijose. Vis tik, kol kas būtų per drąsu teigti, jog šis lėtinis stresas jau yra pasibaigęs. Taigi, ateičiai išlieka itin svarbus klausimas – kaip atrodytų emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijos ilgalaikiam lėtiniam stresui nusistovėjus?

Planuojant panašius tyrimus ateityje taip pat būtų svarbu įtraukti ir kitus su vaiko emociniais ir elgesio sunkumais susijusius veiksnius, tokius kaip santykiai su bendraamžiais ir šeimos nariais, savijauta mokykloje, akademiniai pasiekimai, reakcija į pokyčius ir stresą. Tai leistų geriau suprasti, kaip vaiko emociniai ir elgesio sunkumai siejasi su kitais jo gyvenime svarbiais veiksniais vaikystės laikotarpiu. Vis tik, šio tyrimo rezultatai reikšmingai papildo jau turimus tęstinius duomenis apie vaikų emocinių ir elgesio sunkumų trajektorijas. Tai suteikia galimybę ne tik stebėti šių sunkumų kitimo tendencijas unikaliame pasauliniame kontekste, bet ir sekti jų tolimesnę raidą ateityje. Remiantis šio tyrimo rezultatais rekomenduojama atkreipti ypatingą dėmesį į tuos vaikus, kurių emociniai ir elgesio sunkumai augo arba laikėsi stabiliai aukšti laikotarpyje nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės. Labai svarbu toliau aiškintis ir kuo geriau suprasti su šiomis sunkumų trajektorijomis susijusius veiksnius, kad būtų galima atrasti efektyvius būdus padėti su dideliais emociniais ir elgesio sunkumais susiduriantiems vaikams.

IŠVADOS

1. Vaikai, kurių ankstyvoji tarpusavio sąveika su motinomis nestruktūruotoje veikloje yra pozityvesnė, pasižymi geresniais ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais.
2. Pozityvesnis santykis tarp vaiko ir motinos siejasi su didesniais emocijų ir elgesio sunkumais, o tai gali rodyti, kad pozityvesnę tarpusavio sąveiką su savo vaikais palaikančios motinos yra jautresnės savo vaikų emocijų ir elgesio sunkumams skirtingu vaikystės laikotarpiu.
3. Klasterinė analizė leido išskirti mažėjančių ir didėjančių emocinių sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės. Mažai emocinių sunkumų turinčių vaikų emociniai simptomai yra linkę mažėti. Tuo tarpu aukštas pradinis emocinių sunkumų lygis turi tendenciją augti. Tiek į mažėjančių, tiek į didėjančių emocinių sunkumų trajektorijas patenkantys vaikai nesiskiria ankstyvaisiais savireguliacijos gebėjimais ir motinos-vaiko sąveika.
4. Remiantis dviejų grupių modeliu galima išskirti mažų ir didelių elgesio sunkumų trajektorijas nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės. Tiek žemas, tiek aukštas pradinis elgesio sunkumų lygis vaikystės eigoje išlieka daugiau mažiau stabilus. Vaikų, kurių elgesio sunkumų raiška nuo ankstyvosios iki vėlyvosios vaikystės išliko stabiliai aukšta, pasižymėjo labiau ppozityvia sąveika su savo motinomis 4 metų amžiuje. Pagal ankstyvuosius savireguliacijos gebėjimus mažų ir didelių elgesio sunkumų turintys vaikai tarpusavyje nesiskiria.
5. Nei vaiko emocinių, nei elgesio sunkumų trajektorija nėra susijusi su vaiko lytimi, motinos išsilavinimu, svarbiais pokyčiais ar stresiniais įvykiais vaiko ir jo šeimos gyvenime.

LITERATŪRA

- Achenbach, T. M. (1966). The classification of children's psychiatric symptoms: A factor-analytic study. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(7), 1–37. doi:10.1037/h0093906
- Alderson-Day, B., & Fernyhough, C. (2015). Inner speech: Development, cognitive functions, phenomenology, and neurobiology. *Psychological Bulletin*, 141(5), 931–965. doi:10.1037/bul0000021
- Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, ... Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 9, 449–461. doi:10.2147/NDT.S39776
- Backer-Grøndahl, A., Nærde, S., & Idsoe, T. (2019). Hot and cool self-regulation, academic competence, and maladjustment: Mediating and differential relations. *Child Development*, 90(6), 2171-2188. doi:10.1111/cdev.13104
- Barkauskienė, R. ir Zacharevičienė, A. (2019). *Darbas su vaikais, turinčiais elgesio ir emocinių sunkumų bei sutrikimų*. Vilnius: Nacionalinė Švietimo Agentūra
- Baumeister, R. F., Gailliot, M., DeWall, C. N., & Oaten, M. (2006). Self-Regulation and personality: How interventions increase regulatory success, and how depletion moderates the effects of traits on behavior. *Journal of Personality*, 74(6), 1773-1801. doi:10.1111/j.1467-6494.2006.00428.x
- Belsky, J. (2002) Developmental origins of attachment styles. *Attachment & Human Development*, 4(2), 166-170. DOI: 10.1080/14616730210157510
- Bielskytė-Simanavičienė, E., Paurienė, L. (2017). Elgesio ar (ir) emocijų sunkumų arba sutrikimų turintys vaikai: ugdymo ir pagalbos teikimo specifika. *Švietimo problemas analizė*, 5(161). Paimta iš: <chrome-extension://efaidnbmnmmnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/10/Ugdymo-ir-pagalbos-teikimo-specifika.pdf>
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J., & Verhulst, F. C. (2004). Developmental Trajectories of Externalizing Behaviors in Childhood and Adolescence. *Child Development*, 75(5), 1523–1537. doi:10.1111/j.1467-8624.2004.00755.x
- Breidokienė, R. (2014). *Ankstyvosios savireguliacijos biologiniai ir psichosocialiniai veiksniai* (Daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas. Paimta iš <https://epublications.vu.lt/object/elaba:2189890/>
- Broberg, A. G., Ekeröth, K., Gustafsson, P. A., Hansson, K., Hägglöf, B., Ivarsson, T., & Larsson, B. (2001). Self-reported competencies and problems among Swedish adolescents: a normative study of the YSR. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 10(3), 186–193. doi:10.1007/s007870170025

- Brock, L. L., Rimm-Kaufman, S. E., Nathanson, L., & Grimm, K. J. (2009). The contributions of ,hot' and ,cool' executive functions to children's academic achievement, learning-related behaviors, and engagement in kindergarten. *Early Childhood Research Quarterly, 24*(3), 337-349. doi:10.1016/j.ecresq.2009.06.001
- Calkins, S. D., Smith, C. L., Gill, K. L., & Johnson, M. C. (2001). Maternal Interactive Style Across Contexts: Relations to Emotional, Behavioral and Physiological Regulation During Toddlerhood. *Social Development, 7*(3), 350–369. doi:10.1111/1467-9507.00072
- Calkins, S. D., & Leerkes, E. M. (2011). Early Attachment Processes and the Development of Emotional Self-Regulation. In K. D. Vohs & R. F. Baumeister (Eds.), *Handbook of Self-Regulation, Second Edition: Research, Theory, and Applications* (pp. 355-373). New York: The Guilford Press.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1990). Origins and functions of positive and negative affect: A control-process view. *Psychological Review, 97*(1), 19-35. doi:10.1037/0033-295X.97.1.19
- Dekker, M. C., Ferdinand, R. F., van Lang, N. D. J., Bongers, I. L., van der Ende, J., & Verhulst, F. C. (2007). *Developmental trajectories of depressive symptoms from early childhood to late adolescence: gender differences and adult outcome. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 48*(7), 657–666. doi:10.1111/j.1469-7610.2007.01742.x
- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1994). Mothers' reactions to children's negative emotions: Relations to children's temperament and anger behavior. *Merrill-Palmer Quarterly, 40*(1), 138–156. <http://www.jstor.org/stable/23087912>
- Eisenberg, N., Zhou, Q., Spinrad, T. L., Valiente, C., Fabes, R. A., & Liew, J. (2005). Relations Among Positive Parenting, Children's Effortful Control, and Externalizing Problems: A Three-Wave Longitudinal Study. *Child Development, 76*(5), 1055–1071. doi:10.1111/j.1467-8624.2005.00897.x
- Eriksonas E. (1987). Childhood and society. *Psychologija, 7*, 99-126. <https://doi.org/10.15388/Psichol.1987.7.9112>
- Ewen, R. B. (2010). The structure of personality. In *An Introduction to Theories of Personality: 7th Edition* (pp 17-18). New York and London: Psychology Press
- Fang, Y., Raat, H., Windhorst, D. A., Fierloos, I. N., Jonkman, H., Hosman, C. M. H., ... van Grieken, A. (2022). The Association between Stressful Life Events and Emotional and Behavioral Problems in Children 0-7 Years Old: The CIKEO Study. *Int J Environ Res Public Health, 19*(3). doi: 10.3390/ijerph19031650. PMID: 35162672; PMCID: PMC8835208

- Feng, X., Shaw, D. S., & Silk, J. S. (2008). Developmental trajectories of anxiety symptoms among boys across early and middle childhood. *Journal of Abnormal Psychology, 117*(1), 32–47. doi:10.1037/0021-843x.117.1.32
- Fitton, V. A. (2012). Attachment Theory: History, Research, and Practice. *Psychoanalytic Social Work, 19*(1-2), 121–143. doi:10.1080/15228878.2012.666491
- Frigerio, A., Nettuno, F., & Nazzari, S. (2022). Maternal mood moderates the trajectory of emotional and behavioural problems from pre- to during COVID-19 lockdown in preschool children. *European Child & Adolescent Psychiatry, 10*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01925-0>
- Garwood, J. D., Peltier, C., Sinclair, T., Eisel, H., McKenna, J. W., & Vannest, K. J. (2021). A Quantitative Synthesis of Intervention Research Published in Flagship EBD Journals: 2010 to 2019. *Behavioral Disorders, 47*(1), 14-27. DOI: 10.1177/0198742920961341
- Gintilienė G., Girdzijauskienė S., Černiauskaitė D., Lesinskienė S., Povilaitis R., & Pūras D. (2004). Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų „Galių ir sunkumų klausimynas“. *Psichologija, 29*, 88-105. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2004.4355>
- Gredler, M. E. (2009). Hiding in plain sight: The stages of mastery/self-regulation in Vygotsky’s cultural-historical theory. *Educational Psychologist, 44*(1), 1–19. doi:10.1080/00461520802616259
- Goodman, A., Lamping, D. L., & Ploubidis, G. B. (2010). When to Use Broader Internalising and Externalising Subscales Instead of the Hypothesised Five Subscales on the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): Data from British Parents, Teachers and Children. *Journal of Abnormal Child Psychology, 38*(8), 1179–1191. doi:10.1007/s10802-010-9434-x
- Griffin, K. W., Lowe, S. R., Acevedo, B. P., & Botvin, G. J. (2015). Affective self-regulation trajectories during secondary school predict substance use among urban minority young adults. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse, 24*(4), 228–234. doi:10.1080/1067828X.2013.812530
- Jane Costello, E., Erkanli, A., & Angold, A. (2006). Is there an epidemic of child or adolescent depression? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*(12), 1263-1271. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01682.x
- Jasiulionė, J. S. (2019). *Gimimo aplinkybių ir pažintinės, emocinės, socialinės raidos ankstyvoje vaikystėje sąsajos* (Daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas. Paimta iš: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:41566427/>
- Janssens, A., & Deboutte, D. (2009). Screening for psychopathology in child welfare: the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) compared with the Achenbach System of Empirically Based

- Assessment (ASEBA). *European Child & Adolescent Psychiatry*, 18(11), 691–700. doi:10.1007/s00787-009-0030-y
- Jones, P. (2013). Adult mental health disorders and their age at onset. *The British Journal of Psychiatry*, 202(54), 5-10. Doi:10.1192/bjp.bp.112.119164
- Jones, E. A. K., Mitra, A. K., & Bhuiyan, A. R. (2021). *Impact of COVID-19 on Mental Health in Adolescents: A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2470. doi:10.3390/ijerph18052470
- Jusienė, R. (2014). Tęstinio savireguliacijos tyrimo metodika. Iš *Mažų vaikų savireguliacija* (p. 75-101). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jusienė, R., & Breidokienė, R. (2019). Preschoolers' self-regulation and developmental trajectories of sleep problems in early childhood. *Infant and Child Development*, 28(5). DOI:10.1002/icd.2158
- Jusienė, R., Baukienė, E., & Breidokienė, R. (2021). Risk of Behavioural and Emotional Disorders in Lithuanian School Aged Children as Assessed with SDQ During the Second Lockdown due to COVID-19. *Psichologija*, 64, 77-85. DOI: <https://doi.org/10.15388/Psichol.2021.43>
- Kahneman, D. (2015). *Mąstymas, greitas ir lėtas*. Vilnius: Eugrimas.
- Kerns, K. A., Abraham, M. M., Schlegelmilch, A., & Morgan, T. A. (2007). Mother – child attachment in later middle childhood: Assessment approaches and associations with mood and emotion regulation. *Attachment & Human Development*, 9(1), 33–53. doi:10.1080/14616730601151441
- Kim, K. J., Conger, R. D., Elder, G. H., & Lorenz, F. O. (2003). Reciprocal Influences Between Stressful Life Events and Adolescent Internalizing and Externalizing Problems. *Child Development*, 74(1), 127–143. doi:10.1111/1467-8624.00525
- Kim, S., Nordling, J. K., Yoon, J. E., Boldt, L. J., & Kochanska, G. (2013). Effortful control in "hot" and "cool" tasks differentially predicts children's behavior problems and academic performance. *J Abnorm Child Psychol*, 41(1), 43-56. doi: 10.1007/s10802-012-9661-4
- Kochanska, G., Aksan, N., Prisco, T.R., & Adams, E.E. (2008). Mother–Child and Father–Child Mutually Responsive Orientation in the First 2 Years and Children's Outcomes at Preschool Age: Mechanisms of Influence. *Child development*, 79(1), 30-44. doi: 10.1111/j.1467-8624.2007.01109.x
- Kochanska, G., Kim, S. (2014). A complex interplay among the parent-child relationship, effortful control, and internalized, rule-compatible conduct in young children: evidence from two studies. *Dev Psychol*, 50(1), 8-21. doi: 10.1037/a0032330

- Koole, S. L., van Dillen, L. F., & Sheppes, G. (2011). The self-regulation of emotion. In Vohs, K. D. & Baumeister, R. F. (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications*. 2-nd ed. New York: The Guilford
- Lebrun-Harris, L. A., Sherman, L. J., Limber, S. P., Miller, B. D., & Edgerton, E. A. Bullying Victimization and Perpetration among U.S. Children and Adolescents: 2016 National Survey of Children's Health. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 2543-2557. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1170-9>
- Lincoln, C. R., Russell, B. S., Donohue, E. B., & Racine, L. E. (2016). Mother-Child Interactions and Preschoolers' Emotion Regulation Outcomes: Nurturing Autonomous Emotion Regulation. *Journal of Child and Family Studies*, 26(2), 559–573. doi:10.1007/s10826-016-0561-z
- Maree, J. G. (2021). The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview. *Early Child Development and Care*, 191(7-8), 1107–1121. doi:10.1080/03004430.2020.1845163
- Meherali, S., Punjani, N., Louie-Poon, S., Abdul Rahim, K., Das, J. K., Salam, R. A., & Lassi, Z. S. (2021). Mental Health of Children and Adolescents Amidst COVID-19 and Past Pandemics: A Rapid Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(7). doi:10.3390/ijerph18073432
- Mansolf, M., Blackwell, C. K., Cummings, P., Choi, S., Cella, D. (2022). Linking the Child Behavior Checklist to the Strengths and Difficulties Questionnaire. *Psychological Assessment*, 34(3), 233-246. doi: 10.1037/pas0001083
- Metcalfe, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool-system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106(1), 3-19. doi:10.1037/0033-295x.106.1.3
- Metzner, F., Wichmann, M. L., & Mays, D. (2020). Educational transition outcomes of children and adolescents with clinically relevant emotional or behavioural disorders: results of a systematic review. *British Journal of Special Education*, 47(4). doi:10.1111/1467-8578.12310
- Mischel, W., & Ayduk, O. (2002). Self-regulation in a cognitive— affective personality system: Attentional control in the service of the self. *Self and Identity*, 1(2), 113-120. doi:10.1080/152988602317319285
- Mischel, W., Shoda, Y., & Smith, R. E. (2003). Self-regulation: From goal pursuit to goal attainment. In W. Mischel, Y. Shoda & R. E. Smith (Eds.), *Introduction to Personality: Toward an Integration*, Seventh Edition (pp. 392-416). John Willey & Sons

- Mischel, W., Ayduk, O., Berman, M. G., Casey, B. J., Gotlib, I. H., Jonides, J., ... Shoda, Y. (2010). 'Willpower' over the life span: Decomposing self-regulation. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 6, 252-256. doi:10.1093/scan/nsq081
- Moilanen, K. L., & Manuel, M. L. (2018) Mechanisms linking self-regulation and sexual behaviors in never-married young adults. *The Journal of Sex Research*, 55(1), 120-133. doi:10.1080/00224499.2017.1330394
- Naragon-Gainey, K., McMahon, T. P., & Park, J. (2018). The contributions of affective traits and emotion regulation to internalizing disorders: Current state of the literature and measurement challenges. *American Psychologist*, 73(9), 1175–1186. doi:10.1037/amp0000371
- Nguena Nguetack, H. L., Pagé, M. G., Katz, J., Choinière, M., Vanasse, A., Dorais, M., ... Lacasse, A. (2020). Trajectory Modelling Techniques Useful to Epidemiological Research: A Comparative Narrative Review of Approaches. *Clinical Epidemiology, Volume 12*, 1205–1222. doi:10.2147/clep.s265287
- Paul, E., Kounali, D., Kwong, A. S. F., Smith, D., Costantini, I., Lawlor, D. A., ... Pearson, R. (2021). Trajectories of child emotional and behavioural difficulties before and during the COVID-19 pandemic in a longitudinal UK cohort. *SSRN Electronic Journal*. 10.1101/2021.05.11.21257040.
- Poulou, M. S. (2013). How are trait emotional intelligence and social skills related to emotional and behavioural difficulties in adolescents? *Educational Psychology*, 34(3), 354–366. doi:10.1080/01443410.2013.785062
- Rasmussen, H. N., Wrosch, C., Scheier, M. F., & Carver, Ch. S. (2006). Self-regulation processes and health: The importance of optimism and goal adjustment. *Journal of Personality*, 74(6), 1721-1747. doi:10.1111/j.1467-6494.2006.00426.x
- Reef, J., Diamantopoulou, S., van Meurs, I., Verhulst, F. C., & van der Ende, J. (2010). Developmental trajectories of child to adolescent externalizing behavior and adult DSM-IV disorder: results of a 24-year longitudinal study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46(12), 1233–1241. doi:10.1007/s00127-010-0297-9
- Sabatier, C., Cervantes, D. R., Torres, M. M., De los Rios, O. H., & Sañudo, J. P. (2017). Emotion Regulation in Children and Adolescents: concepts, processes and influences. *Psicología desde el Caribe*, 34(1). **DOI:** <https://doi.org/10.14482/psdc.34.1.9778>
- Steinberg, L., Icenogle, G., Shulman, E. P., Breiner, K., Chein, J., Bacchini, D., ... Takash, H. M. S. (2017). Around the world, adolescence is a time of heightened sensation seeking and immature self-regulation. *Developmental Science*, 21(2), 1-13. doi:10.1111/desc.12532

- Strauman, T. (2002). Self-regulation and depression. *Self and Identity*, 1(2), 151-157. doi:10.1080/152988602317319339
- Stringer, D., Kent, R., Briskman, J., Lukito, S., Charman, T., Baird, G., ... Simonoff, E. (2020). Trajectories of emotional and behavioral problems from childhood to early adult life. *Autism*, 24(4), 1011–1024. <https://doi.org/10.1177/1362361320908972>
- Sun, J., Singletary, B., Jiang, H., Justice, L. M., Jung Lin, T., & Purtell, K. M. (2022). Child behavior problems during COVID-19: Associations with parent distress and child social-emotional skills. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2021.101375>
- Timmermans, M., van Lier, P. A. C., & Koot, H. M. (2010). The role of stressful events in the development of behavioural and emotional problems from early childhood to late adolescence. *Psychological Medicine*, 40(10), 1659–1668. doi:10.1017/s0033291709992091
- Weems, C. (2008). Developmental trajectories of childhood anxiety: Identifying continuity and change in anxious emotion. *Developmental Review*, 28(4), 488–502. doi:10.1016/j.dr.2008.01.001
- Weiss, H. (2020). A brief history of the super-ego with an introduction to three papers. *The International Journal of Psychoanalysis*, 101(4), 724–734. doi:10.1080/00207578.2020.1796073
- White-Traut, R., Norr, K. F., Fabiyi, C., Rankin, K. M., Li, Z., & Liu, L. (2013). Mother-infant interaction improves with a developmental intervention for mother-preterm infant dyads. *Infant Behav Dev.*, 36(4), 694-706. doi: 10.1016/j.infbeh.2013.07.004
- Willoughby, M., Kupersmidt, J., Voegler-Lee, M., & Bryant, D. (2011). Contributions of Hot and Cool Self-Regulation to Preschool Disruptive Behavior and Academic Achievement. *Developmental Neuropsychology*, 36(2), 162–180. doi:10.1080/87565641.2010.549980
- Žukauskienė R. ir Malinauskienė O. (2008). Skirtumai tarp lyčių, prognozuojant elgesio ir emocinius sunkumus paauglystėje pagal asmenybės bruožus ir tėvų auklėjimo stilių. *Psichologija*, 38, 63-83. <https://doi.org/10.15388/Psichol.2008.0.2603>

PRIEDAI

1 priedas. Tyrimo kintamųjų aprašomosios statistikos ir normalumo vertinimo rezultatai.

1 lentelė. Pagrindinės tyrimo kintamųjų charakteristikos.

Kintamasis	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	Asimetriškumas	K-S/Sh-W	<i>p</i>
Sav-bendras	45	417,39	96,5	118,55	643,50	-0,50	0,97	0,29
Sav-karštoji	58	83,44	17,94	21,11	100,08	-1,76	0,23	0,00***
Sav-šaltoji	54	50,56	16,33	13,99	91,01	-0,01	0,05	0,20
ARB.l	47	4,02	0,85	2	5	-	-	-
Stilius.l	46	2,43	1,83	0	8	0,81	0,92	0,00**
ARB.s	49	3,76	0,88	1	5	-	-	-
Stilius.s	49	3,12	1,87	0	7	0,64	0,91	0,00**
Padrašiniai	49	3,45	3,83	0	17	1,59	0,82	0,00***
Emocijos 1	59	9,43	5,64	0	29	0,92	0,10	0,18
Emocijos 2	49	1,88	1,83	0	8	1,35	0,86	0,00***
Emocijos 3	57	6,35	2,47	0	10	-0,50	0,12	0,06
Emocijos 4	63	1,92	1,89	0	7	0,74	0,19	0,00***

Elgesys 1	59	13,77	6,72	0	30	0,25	0,12	0,04*
Elgesys 2	49	1,88	1,55	0	6	0,6	0,91	0,00***
Elgesys 3	57	2,14	1,75	0	7	0,78	0,18	0,00***
Elgesys 4	63	1,92	1,47	0	7	0,74	0,16	0,00***
Motinos amžius	58	29,53	4,81	22	43	0,69	0,12	0,03*

Pastaba: n – asmenų skaičius, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausias galimas balų skaičius, Max – didžiausias galimas balų skaičius, K-S – Kolmogorov-Smirnov testas (taikomas kai $n > 50$), Sh-W – Shapiro-Wilk testas (taikomas kai $n < 50$)

* - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, ***- reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

2 priedas. Koreliacijos tarp atskirų tyrimo kintamųjų komponentų.

1 lentelė. Koreliacijos tarp atskirų ankstyvosios savireguliacijos gebėjimų vertinimo komponentų.

Kintamasis	Sav-bendras	Sav-karštoji
Sav-bendras	-	
Sav-karštoji	0,42**	-
Sav-šaltoji	0,95***	0,22

Pastaba: * - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, ***- reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

2 lentelė. Koreliacijos tarp atskirų motinos-vaiko sąveikos vertinimo komponentų.

Kintamasis	ARB.l	Stilius.l	ARB.s	Stilius.s
ARB.l	-			
Stilius.l	- 0,72***	-		
ARB.s	0,50**	- 0,39**	-	
Stilius.s	- 0,35*	0,40**	- 0,60***	-
Paskatinimai	0,37*	- 0,22	0,49***	- 0,21

Pastaba: * - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, *** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

3 lentelė. Koreliaciniai ryšiai tarp visų tyrimo etapų emocinių ir elgesio sunkumų įverčių.

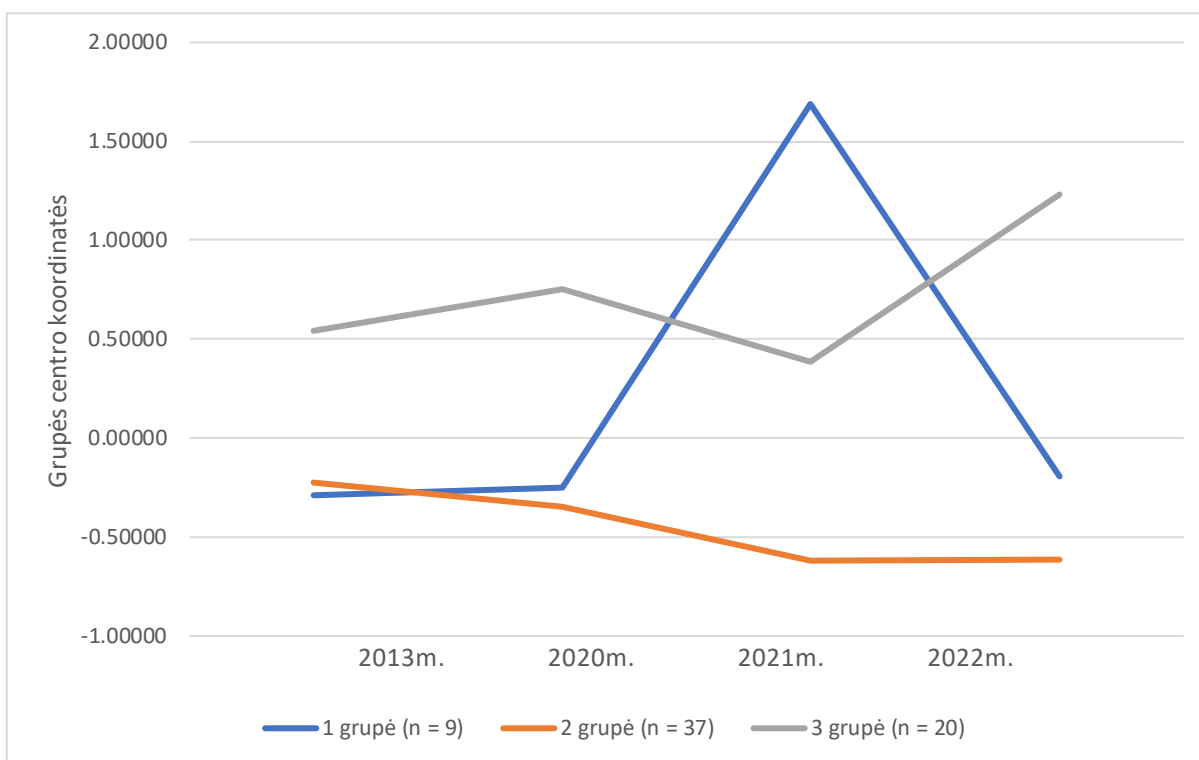
Kintamasis	Emoc.1	Emoc.2	Emoc.3	Emoc.4	Elg.1	Elg.2	Elg.3
Emocijos 1	-						
Emocijos 2	0,22	-					
Emocijos 3	0,11	0,49**	-				
Emocijos 4	0,16	0,37*	0,39**	-			
Elgesys 1	0,77***	0,22	0,21	0,20	-		
Elgesys 2	0,34*	0,26	0,17	0,10	0,41**	-	
Elgesys 3	0,06	0,21	0,35**	- 0,07	0,27	0,70***	-
Elgesys 4	0,10	0,12	- 0,05	0,01	0,05	0,37*	0,31*

Pastaba: * - reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, ** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, *** - reikšmingumo lygmuo $p < 0,001$.

3 priedas. 3 grupių emocinių sunkumų trajektorijų modelio charakteristikos.

1 lentelė. Skirtumai tarp emocinių sunkumų trajektorijų grupių kintamųjų taikant 3 grupių modelį.

Grupės kintamasis	<i>F</i>	<i>p</i>
Emocijos 1	4,79	< 0,05
Emocijos 2	10,72	< 0,001
Emocijos 3	60,98	< 0,001
Emocijos 4	69,94	< 0,001

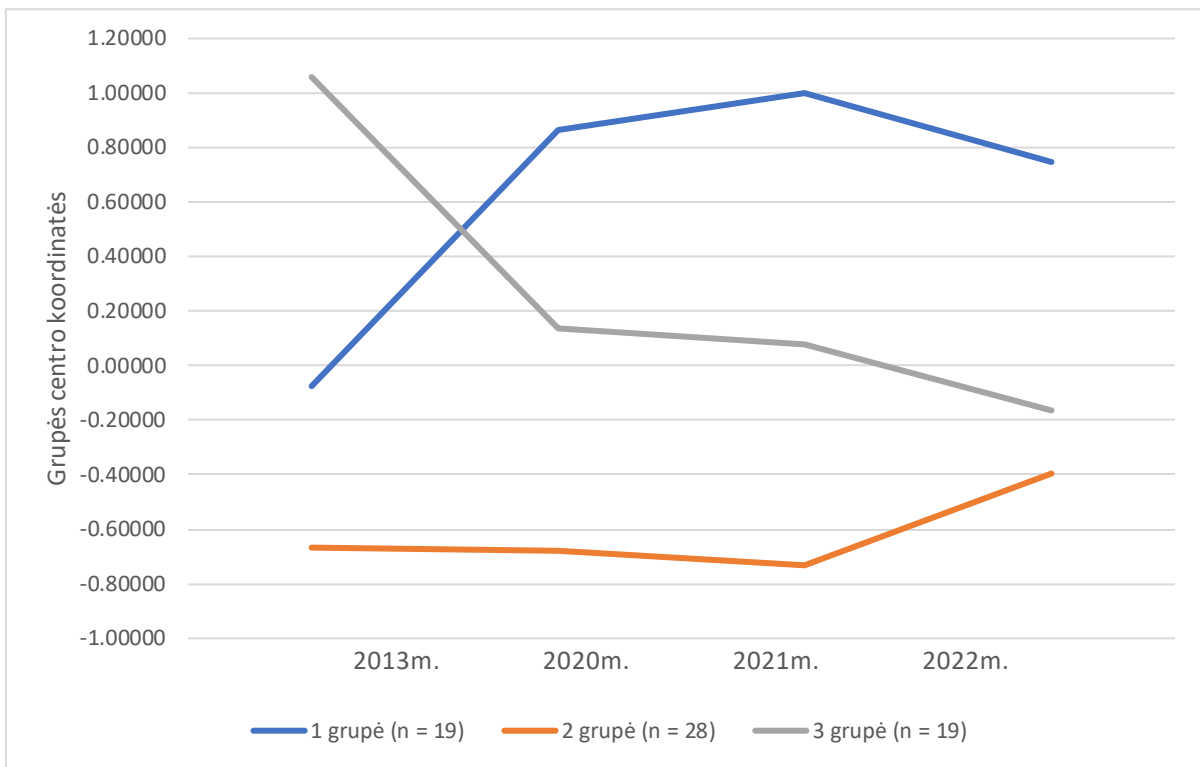

1 pav. 3 grupių emocinių sunkumų trajektorijų grafinis modelis.

4 priedas. 3 grupių elgesio sunkumų trajektorijų modelio charakteristikos.

1 lentelė. Skirtumai tarp elgesio sunkumų trajektorijų grupių kintamųjų taikant 3 grupių modelį.

Grupės kintamasis	<i>F</i>	<i>p</i>
Elgesys 1	34,29	< 0,001
Elgesys 2	22,97	< 0,001
Elgesys 3	34,82	< 0,001
Elgesys 4	9,86	< 0,001

1 pav. 3 grupių elgesio sunkumų trajektorijų grafinis modelis.